STALİNGRAD SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE-SOVYET RUSYA İLİŞKİLERİ (1941-1943)

SOVIET RUSSIA-TURKEY RELATIONS DURING BATTLE OF STALINGRAD (1941-1943)

MEHTAP BAŞARIR

Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Develi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü

Assist Prof. Kayseri University, Develi Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of History

mehtapbasarir@kayseri.edu.tr

https://orcid.org/0000-0001-6317-7469

Atıf / Citation

Başarır, M. 2021. "Stalingrad Savaşı Döneminde Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri (1941-1943)". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*. 72, (Eylül- September 2021). 491-522

Makale Bilgisi / *Article Information*

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 22.02.2021

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 29.06.2021

Yayın Tarihi- *Date Published* : 05.09.2021

: http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4515

İntihal / *Plagiarism*

This article was checked by iThenticate programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- *Journal of Turkish Researches Institute*

TAED-72, Eylül-*September* 2021 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851

www.turkiyatjournal.com

http://dergipark.gov.tr/ataunitaed

Atatürk Üniversitesi • Atatürk University
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi • Journal of Turkish Researches Institute
TAED-72, 2021. 491-522

STALİNGRAD SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE-SOVYET RUSYA İLİŞKİLERİ (1941-1943)

SOVIET RUSSIA-TURKEY RELATIONS DURING BATTLE OF STALINGRAD (1941-1943)

MEHTAP BAŞARIR

Öz

Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı'nın merak uyandıran bir dönemini kapsayan 1941-1943 Alman-Sovyet Savaşı (Stalingrad) kapsamında Türk-Sovyet ilişkileri hakkında bilgiler verilmektedir. Değişen dünya şartlarına paralel olarak 1936 yılında imzalanan Montreux Boğazlar Rejimi ile sarsıntı geçiren iki ülke ilişkileri İkinci Dünya Savaşı döneminde de bir belirsizlik ve güvensizlik içerisinde devam etmiştir. Nitekim savaş döneminde Sovyetler, Türkiye ile ilgili taleplerini fırsat buldukça dile getirmekten çekinmemiştir. Aslında Boğazlar sadece Sovyetler tarafından değil Almanlar tarafından da bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Güç dengesinin değişmesine bağlı olarak özellikle Boğazlar her iki ülkenin çıkarlarına alet edilmiştir. Mevcut Sovyet çekincesini uyandırarak Türkiye'nin Sovyetlere kuşkuyla bakmasını isteyen bir Almanya'nın yanı sıra; Almanların Balkanlarda tahşidat yaptığı söylemleriyle Türkiye'yi kendi safında savaşa dâhil ederek yükünü hafifletmek isteyen bir Rusya karşımıza çıkmaktadır. Çalışmaya, Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Şubesi'nden doküman incelemesi metoduyla dönemin ulusal basınında yer alan haberlerle, başyazarların değerlendirmeleri ve tetkik eserler esas teşkil etmiştir. Sonuçta anlaşılmaktadır ki, Stalingrad Savaşı sürecinde Almanların güçlü olduğu dönem üzerinde Alman baskısını hisseden Türkiye; Almanların gerileme göstermesinin ardından bu kez Müttefik baskısını hissedecektir. Ancak bitaraf politikasını sürdürmeye çalışan Türkiye bu politikayı uygularken çoğu zaman İngiltere'ye yakın olmasına karşın Sovyet çekincesini her zaman ön planda tutmuş ve Almanya'ya karşı da net bir tavır almaktan kaçınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri, Stalingrad Savaşı, Boğazlar, Eden, Molotov.

Abstract

In this study, information is given about Turkish-Soviet relations within the scope of "1941-1943 German-Soviet War (Stalingrad)", which covers an intriguing period of the Second World War. Parallel to the changing world conditions, the relations between the two countries, which were shaken by the "Montreux Convention Regarding the Regime of the Straits, signed in 1936", continued in an uncertainty and distrust during the "Second World War". During the second world war, the Soviet Union, did not hesitate to bring every opportunity to voice their demands on Turkey. In fact, "Straits" were not used as a "propaganda tool" only by the Soviets, but also by the Germans as well. Due to the change in the balance of power, the Straits have been used for the "interests of both countries". Here we see a Germany strives to arouse concern in Turkey against the Soviet Union and also wants Turkey to approach the Soviets with suspicion and distrust; while the Soviet trying to involve Turkey into the war on it's own side by using the retoric that "Germans are causing conflict and disturbance in Balkans" in order to lighten his burden. The study was based on the news published in the national press of the period with the method of document analysis from the National Library Periodicals Department, as well as the reviews of the lead authors and study works. Ultimately, it is understood that, Turkey was feeling the pressure of the Germans when the Germans were strong during the period of the Battle of Stalingrad, and after the Germans were in decline, Turkey was going to feel the pressure of the Allies this time. On the other hand, while seeks to pursue its policy of neutrality, Turkey was standing close to England most of the times, however, it has kept the Soviet concern in the foreground and has avoided taking a clear stance against Germany.

Key Words: World War II, Turkey-Soviet Russia Relations, Battle of Stalingrad, Straits, Eden, Molotov.

Structured Abstract

The Turkish-Soviet friendship, which started in the "period of national struggle" and reinforced with the 1925 friendship treaty, continued without any problems until the mid-1930s. However, in parallel with the changing world conditions, the priorities of the two countries have also changed since the beginning of the 1930s. In the said period "increased international tension and danger of the appearance of a war" has encouraged Turkey to follow a balanced foreign policy. In such a complex environment, Turkey who was often keeps on the agenda that the articles of the Lausanne Treaty regarding Turkish Straits (Disarmament of the Straits) threatens it's own security; with the Montreux Straits Agreement signed in 1936, enabled the signatory states to accept that Straits regime should be established within the framework that prioritizing the safety of Turkey, the Black Sea and the littoral states. European countries (except Italy who did not attend the conference) has welcomed Turkey's security concerns. However, Turkey's largest northern neighbor, Soviet Russia; supported the thesis that "the Straits must completely be open to the warships of the states coastal to the Black Sea". With this approach Soviet Russia, has moved away from the idea that "Turkey is the sole authority over the straits".

In addition, Soviet Russia started to bring up the classical demands of the old Tsarist Russia, such as the joint defense of the Straits. This situation has significantly shaken the relations between the two countries, in this case, because of "declining confidence and sincerity" against it's northern neighbor, Turkey; began to look more positively to requests for cooperation from the West. As a result, the years when the world rapidly approached war and formed blocks on the brink of a new war, has not been very bright in terms of Turkish-Russian relations. While the world countries were blocking against Italy and Germany, who are getting more aggressive with each passing day, Turkey was also in efforts to create the most suitable alliance for itself. Due to it's prudent foreign policy, Turkey, while was trying to set the Turkish-British-French alliance- at the same time it also continued to its calls to provide Soviet Russia to be involved into the alliance. In line with this purpose, the coldness that started in Turkish-Soviet relations after the "1939-Moscow Trip" of Prime Minister Saracoğlu, has been moved to the top level with some territorial claims of Stalin against Turkey and with his demands about the Straits. Turkey; began to think that "Tsarist Russia's aims to capture the Straits, which were the most important purpose for Tsarist Russia" were put into effect by Soviet Russia, and thus began to watch its northern neighbor in uneasiness. After all, during the Second World War, the Soviet Union did not hesitate to express it's demands against Turkey whenever possible. Turkey relaxed for a certain period of time, in the new period that started with Germany's attack on the Soviet Union in 1941 by the idea that its northern neighbor would wear out. However, at the very beginning of the war, when Hitler brought Molotov's imperialist policy on the Straits to the agenda, Turkey will rightly begin to look at the Soviet Union with suspicion. Because of the issue of the Straits has come back to the agenda in a war environment, this has led Turkey to a suspicion against the Soviets, and with the attack of the Germans to Soviets; this suspicion has also been used by both countries as the most important propaganda tool. The aim of this study is to reveal, in terms of Turkey-Soviet Russia relations, how the Straits -which is the most sensitive issue for Turkey- is used frequently in the form of propaganda by combatants, in the new process named as Battle of Stalingrad and started in June of 1941 with Germans attack against USSR.

In the study, it is understood that both Germany and Soviet Russia, want to see Turkey as an ally next to them during the Battle of Stalingrad. Both prefer propaganda over the theme of uneasiness to achieve these goals. In this context; while Germany was emphasizing "the Soviet demands on the Straits"; Soviet Russia was stressing "The military buildups realized at the Thrace (Trakya) border and Germany's aggressiveness" in order to pull Turkey to their side. Turkey's defiance against this form of propaganda varies according to the course of the Battle of Stalingrad. That is to say, at the beginning of the Stalingrad War, Hitler's statement, in order to win supporters on his side, which mentioned "the existence of a Soviet Russia that kept the aspirations of Tsarist

Russia on the Straits", was immediately accepted by the Turkish press. In these evaluations, anti-Soviet feeling was heavily addressed and emphasized.

The fact that the eyes of its northern neighbor is still on the Straits and that its ally Britain stands by the communist Russia, which was attacked by Germany, and declared all kinds of support caused uneasiness among the Turkish ruling part. In order to resolve this unrest, with the "note of the August 1941" Britain and Soviet Russia have declared that they are not in any kind of cooperation against Turkey. However, due to the it's geography, Turkey who always kept in mind; this time was confronted with propaganda published by Soviet Russia. Soviet Russia brought the rumors that the Germans are having military buildups in Bulgaria against Turkey in order to remove Turkey through this propoganda from side of the Germans. Against the propaganda of Soviet Russia, this time a joint Turkish-German communiqué was shared with the public. Turkey declared by press that; "Turkey would only be involved in the war to defend it's rights and interests and except this situation no any propoganda which aims to remove Turkey away from Germany will be affective".

Turkey has continued insistence of it's impartial policy, and put forward it's desire to live friendly with Germany; as well as with Soviet Russia and therefore with it's ally Britain -who fought jointly against Nazism- in it's joint communiqué. However, depending on the course of the war propaganda against Turkey also continued. The German press evaluating the visit of the British Foreign Minister Eden in Moscow in December 1941, accelerated its propaganda activities by stressing that "in this meeting the Straits were presented in the form of a gift, to Soviet Russia" by Turkey's ally England. The Turkish press, which took German propaganda about the Straits seriously at the beginning of the war, did not take such action this time. Because, "after the defeat of Germany by its northern neighbor Soviet Russia in Moscow", the Turkish press did not dictate the German propaganda on the Straits and evaluated these discourses as propaganda and "revealed through the press that the northern neighbor did not have a bad intention on its own land".

As a result "during the Battle of Stalingrad" Turkey remain vigilant against all kinds of propaganda by claiming territorial integrity and the right to draw their own destiny on its own territory, and conducted Turkish foreign policy in this context.

Giriş

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Türk-Sovyet ilişkileri ilginç bir tarihsel gelişim sürecinden geçmiştir. 1920'lerde aynı tarihsel kaderlerini paylaşan her iki ülke de, uluslararası ilişkiler sistemi içinde yerlerini alarak hem ikili ilişkilerini sürdürmeye hem de çok çeşitli konularda işbirliği yaparak uluslararası konumlarını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Buradan hareketle 1930'ların ortalarına kadar Türk-Sovyet ilişkileri dostça nitelendirilebilir. Daha sonraki yıllarda Türkiye'yi ihtiyatlı ve dengeli bir dış politika izlemeye teşvik eden, söz konusu dönemde artan uluslararası gerilimler ile savaş tehlikesiydi (Hasanlı 2011a: 15-16).

Bu dönemde uluslararası ilişkiler kapsamında, Boğazlar meselesinin yeniden ele alınmasını sağlayan Türkiye, Lozan Anlaşması'nda Boğazların silahsızlandırılması meselesinin gözden geçirilmesini defalarca İngilizlerden talep etmiş ancak bu amacına 1936'da erişmiştir. Lozan Anlaşması'nı imzalayan devletlere gönderdiği notada, konferans kararlarının yeniden gözden geçirilmesini, barış ve savaş döneminde ticaret gemilerinin Boğazlardan serbest geçişini sağlamaya hazır olduğunu belirten Türkiye, Boğazların güvenlik rejiminin düzenlenmesi gerektiğini de dile getirmiştir. Lozan Anlaşması sırasında Avrupa'da silahsızlanma süreci yaşandığı için bir savaş tehdidi de düşüktü ancak Akdeniz bölgesinde durumunun değişmesi uluslararası konjonktürde endişeleri artırdığı için meydana gelen tehlikeli durum Boğazlarda asker bulunduramayan Türkiye için tehditti. 20 Temmuz 1936'da Boğazlar rejimine ilişkin Montrö Sözleşmesi imzalandı. Buna göre İtalya hariç Türkiye, Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Romanya, İngiltere, Fransa, Japonya, Yunanistan ve Yugoslavya imzaladığı Montrö Sözleşmesi ile Boğazlar rejiminin "Türkiye'nin Karadeniz'in ve kıyıdaş devletlerin güvenliği" çerçevesinde kurulması gerektiğini onayladılar. Böylece Lozan Konferansı'nda Boğazlarla ilgili kabul edilen Uluslararası Komisyon Montrö'de iptal edilmiştir. Montrö Sözleşmesi, Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki çıkarlarını herhangi bir şekilde karşılamadı. Nitekim Sovyetler Birliği, Karadeniz devletlerinin denizaltı ve hava kuvvetleri hariç, gemilerinin Boğazlardan her iki istikamete serbest geçiş hakkının saklı tutulması konusunda ısrar etmiş ve kendi çıkarlarının Türkiye tarafından dikkatlice ele alınacağını da beklemiştir. Sovyet hükümeti, savaş döneminde Türkiye tarafsız kaldığı takdirde Türkiye ve Milletler Cemiyeti'nin kararı ile savaş mağdurlarına yardım durumları dışında, Boğazların tüm ülkelerin askeri gemilerine kapatılmasından yanaydı. Sovyetler Birliği'nin çıkarlarının tam karşılanamaması daha çok aslında Boğazların özelliğinden kaynaklanmıştır. Boğazlar ülke sınırları itibariyle Türkiye'nin ayrılmaz bir parçasıydı ve her iki sahili de Türkiye'ye aitti. İlaveten Boğazlar yeteri kadar dar bir alandı ve onu kapatmak kolaydı ancak açık deniz –Akdeniz- ile kapalı – Karadeniz- denizi birleştirdiği için Boğazlar konusunda ayrıcalığa sahip olamayan Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin ilişkileri Montrö görüşmelerinde olumsuz etkilenmiştir (Hasanlı 2011a: 19-26; Gürün 1999: 148-156). Rusya, Lozan'da Boğazların her devletin savaş gemilerine mutlak şekilde kapalı olması ve Boğazların sadece Türk kontrolü altında bulunması tezini korumaktayken Montrö'de Boğazların Karadeniz'e sahildar devletlerin harp gemilerine tamamen açık olması tezini savunmuş ve ayrıca Boğazlar üzerinde Türkiye'nin tek söz sahibi olması düşüncesinden uzaklaşmıştır. İtalya'nın konferansta olmamasıyla meydanın kendisine kaldığına hükmeden Rusya bu tez içerisine girmiştir. Gürün'e göre İtalya konferansa katılmış olsaydı İngiltere gibi geçiş serbestisi fikri üzerinde

ısrar edecek, yani bir bakıma İngiltere ile aynı çizgide bulunacak, Fransa'nın da İtalya'yı desteklemesiyle Rusya tek kalacaktı (Gürün 1999: 150-151). Neticede dünyanın hızlı adımlarla savaşa yaklaştığı seneler Türk-Rus ilişkileri açısından pek parlak olmamıştır. Montrö'den sonra iki ülke ilişkilerinde itimat ve samimiyet azalırken, Türkiye Batı'dan gelen iş birliği taleplerine daha sıcak yaklaşacaktır çünkü Ruslar, Boğazların ortak savunması gibi eski Çarlık Rusya'sının klasik taleplerini gündeme getirmeye başlamıştır. Dünya ülkelerinin, yeni bir savaş eşiğinde bloklaşması ve her geçen gün daha saldırgan bir politika içerisine giren İtalya ve Almanya karşısında, İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmaya çalışan Rusya adına Türkiye'nin de aynı ülkelerle temasa geçmesi artık olağan bir durumdu (Gürün 1999: 168,169). Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmasının ardı sıra İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etmesiyle başlayan İkinci Dünya Savaşı'nın ilk evrelerinde bir taraftan Türk-İngiliz-Fransız ittifakı oluşturma çabaları bir taraftan da Türk-Sovyet görüşmeleri devam etmiştir. Dışişleri Bakanı Saracoğlu'nun Eylül 1939 Moskova ziyaretinde Molotov'un amacı, Ağustos 1939'da Almanya ile bir anlaşma imzalamış bulunan Sovyetler Birliği'nin Montrö Sözleşmesi'ni kendi lehine değiştirmek ve imzaya hazır Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifakı'nın içeriğini tam olarak öğrenmek ve Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamaktı. Molotov'un aksine Saracoğlu'nun amacı ise yine imzaya hazır hale gelmiş bulunan Üçlü İttifak ile Türk-Sovyet dostluğu arasında bir bağlantı noktası oluşturmaktı. Neticede görüşmelerde Molotov her defasında sözü Montrö'de Sovyetler Birliği lehine değişiklik yapılmasına getirdiği (Aydın 2014: 418-419) için bir sonuç çıkmayacaktır.

Dış politikası gereği İngiltere ve Sovyet Rusya'ya dayanmak isteyen Türkiye bu amaç için çabalasa da İngiltere ile kurmaya çalıştığı ittifaka Sovyet Rusya'yı dâhil edememiş ve 19 Ekim 1939'da İngiltere ile içerisinde Fransa'nın da yer aldığı Karşılıklı Yardım Antlaşması'nı imzalamıştır. Ancak Türkiye, imzaladığı Üçlü İttifakın iki numaralı protokolüne göre; Sovyetler Birliği ile savaşa meydan verebilecek her durumda antlaşmayı vurgulamaktan muaf tutulmuştur (Deringil 2014: 96-97). Türkiye'nin bu ek protokolü ilave ettirmesine yol açan en önemli gelişme, Rusya'nın Ağustos 1939'da Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalaması ve Türkiye'nin de Sovyet tehdidinden emin olmamasıdır (Sadak 1948-1949: 453). Çünkü güç dengesinde bu beklenilmeyen gelişme tedirginlik ve şaşkınlık yarattığı için haber doğal olarak Türkiye'de de bomba etkisi yapmıştır (Deringil 2014: 80). Nitekim Almanlarla yaptığı görüşmelerde Molotov'un Boğazlar meselesini gündeme taşıdığı bilinmektedir. Bu görüşmelerde Molotov, yine Montrö Sözleşmesi'nin Sovyetler Birliği lehine değiştirilmesini ve Sovyet ticaret ve savaş filolarına bazı özel imtiyazlar verilmesini talep etmiştir (Semiz ve Akgün: 2007: 241). Boğazlar meselesinin böylece savaş ortamında yeniden gündeme gelmesi Türkiye'nin Sovyetlere karşı çekincesinin doğmasına yol açmış ve Almanların Sovyetlere saldırmasıyla birlikte bu çekince her iki ülke tarafından en önemli propaganda aracı olarak da kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Stalingrad Savaşı adıyla adlandırılan ve Almanya'nın 1941 Haziran'ında Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla başlayan yeni süreçte, Türkiye açısından en hassas mesele olan Boğazların muhariplerce sık sık propaganda aracı biçiminde nasıl kullanıldığını Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri açısından ortaya koymaktır. Stalingrad Savaşı boyunca Türkiye her türlü propagandaya karşı tetikte kalarak, toprak bütünlüğü ve

kendi toprakları üzerinde kendi kaderini çizme hakkına sahip çıkarak, Türk dış politikasını yürütmüştür (Weisband 2000: 23).

Alman-Rus Savaşı (Stalingrad) Karşısında Türkiye

Alman kıtalarının 22 Haziran 1941 sabahı hiçbir sebep göstermeden ve ilanı harp etmeden Sovyetler Birliği'ne taarruz etmesi Alman-Sovyet savaşını başlatmıştır. (Beevor 1999: 10). Böylece İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin batı ve kuzeyine yayılmıştır (Aydın 2014: 445). Sovyetler Birliği'nin Almanya'nın işgale uğramasıyla Türkiye'nin görüşü ikiye ayrıldı. Saldırı, Türkiye için en büyük tehlike oluşturan iki ülkenin birbiriyle savaşırken her ikisinin de birden zayıflayacağı ve böylece Türkiye'ye yönelik olası saldırıyı geciktirebileceği anlamına geliyordu. Ancak uzun vadede bir gücün yok edilmesi bir diğerinden gelen tehlikeyi artırabilirdi. Eğer Almanya sonbaharda Sovyetler Birliği'ni yenebilirse Türk liderler bir sonraki hedef olacaklarını tahmin ediyorlardı. Ayrıca Türk planlamacılar bir Sovyet zaferinin Kızıl Ordu'nun Doğu Avrupa ve Balkanları işgal ederek Türkiye'yi Batı Avrupa'dan koparacağını düşünüyorlardı. Ancak kısa vadede Alman-Sovyet çatışması savaşın Boğazlara veya Doğu Anadolu'ya yayılma tehlikesini artırabilir ve kendisini çatışmanın ortasında bulan Türkiye, topraklarından asker veya erzak geçişi için güçlü taleplerle yeniden yüzleşmek zorunda kalabilirdi (VanderLippe 2005: 64-65). Neticede bu savaş Türkiye için, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi Faik Ahmet Barutçu'nun anılarında da belirttiği gibi kısa vadede bir rahatlama meydana getirmiştir: *"Alman-Rus savaşı ülkede bir şenlik havası yarattı…. Herkes bir kutlama çağrısı yaparak birbirini tebrik etti."* Türk politikacıları, Sovyetler Birliği'nin savaşın başlangıcından bu yana açıkça Türk topraklarında tavizler talep eden tek güç olduğuna işaret ettiler. Böylece Türk hükümeti, uzun vadede en büyük tehlikeyi Almanların değil Sovyetlerin oluşturduğunu ileri sürmüş ve Alman ilerleyişi karşısında biraz da olsa rahatlamıştır (VanderLippe 2005: 65).

Alman saldırısının gerçekleştiği günün gecesinde radyoda bir konuşma yapan Churchill, İngiltere'nin Rusya'ya her yardımı yapacağını, çünkü bu davanın hür insanların davası olduğunu söylemiştir (Tan 23 Haziran 1941: 1-5). Ayrıca Churchill[1]'in (Gürün 1999: 239) aynı radyo konuşmasında Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin müttefiki olan ancak savaştan pay alamayan Sovyet Rusya'nın durumunu hatırlatması dolayısıyla Türkiye Başbakanı Saracoğlu bu payın Boğazlardan başka bir şey olmadığını yorumlayarak, 27 Haziran 1941'de İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Huggessen'e bu konuşmanın manasını sormuştur. İngiliz Büyükelçisi de bu konuşmanın Türkiye ile hiçbir ilgisi bulunmadığına açıklık getirmiştir. Rus harbi başlar başlamaz Almanya da Molotov'un Berlin'de ve daha sonra Moskova'da, Boğazlar hakkında ileri sürdüğü taleplerini açığa vurmuştur (Gürün 1999: 239-240). Anlaşılacağı üzere, savaş alanlarındaki savaş operasyonlarına hem savaşan hem de tarafsız ülkeleri içine alan diplomatik savaşlar eşlik etmiştir. Nitekim Almanya, 1940 Berlin görüşmelerinde Molotov'un Türkiye ile ilgili

[1] Churchill'in konuşmasının bu kısmı şöyledir (Gürün 1999: 239): *"Hatıram yıllar arasında dolaşarak Rus ordularının aynı düşmana karşı müttefikimiz olduğu günlere, o kadar kahramanlıkla çarpıştıkları ve kendi kusurları olmaksızın bir payını dahi alamadıkları zaferin kazanılmasına yardım ettikleri zamana geliyor. Bütün bunlar hafızamdadır. Bu eski hatıraları tazelediğim şu anda hislerimle konuştuğum için beni mazur görünüz."*

planlarını derhal duyurdu (Hasanlı 2011a: 23). Ancak Türkiye, Alman-Rus savaşının daha başlangıcında Boğazlar meselesinin gündeme gelmesinden rahatsızlık duysa ve endişelense de bitaraflığını korumuştur.

Almanların, Rusya'ya yönelik gerçekleştirdiği saldırı üzerine İngiliz Avam Kamarası'nda söz alan İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, bu saldırının arkasındaki esas hedefin İngiliz İmparatorluğu olduğunu söylemiştir. Eden, Hitler'in İngiltere'yi, takip ettiği dünya tahakkümüne giden yolda başlıca engel biçiminde yorumladığını bu nedenle Sovyet Rusya'nın istilasının aslında bir netice değil aksine bir vasıta olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu münasebetle Eden, Sovyetler Birliği'ne saldıran Hitler'in öncelikle Sovyetlerin askeri kudretini kırmak suretiyle hedefini İngiltere'ye yönelttiği vakit arkasında doğudan gelebilecek herhangi bir tehlike endişesinden kurulmak ümidiyle hareket ettiğine vurgu yapmıştır. Hitler'in niyetinin farkında bulunan İngiliz hükümetinin, Sovyet hükümetiyle müzakerelere devam ettiğini ancak mevcut müzakerelerin bütün neticelerini söyleyecek vaziyette olmadığını ifade eden Eden, neticede Sovyetler Birliği Büyükelçisinin Rusya'ya askeri ve iktisadi birer heyet göndermek hususundaki İngiliz teklifinin, Sovyet hükümetinin kabul ettiğini bildirmiştir. Bu heyetlerin ise hem İngiltere'nin hem de Sovyetlerin müşterek gayesine hizmet ederek, Almanya'yı mağlup etmek hususunda bir arada çalışacaklarına açıklık getiren Eden, Sovyet hükümetinin, ilerde yapılacak olan askeri işbirliğinde yardımın mütekabiliyet esasına dayanacağını İngiliz hükümetine açıklıkla bildirdiğine değinmiş ardından İngiltere'nin Türkiye ile mevcut ilişkisini şu şekilde değerlendirmiştir (House of Commons (HC) Debate (Deb.) 24 June 1941 (The Full Date) Volume (vol.) 372 Column (c.) 975):

> *"Türkiye bu yeni savaşta bitaraflığını ilan etmiştir. 1939 Ekim'inde imzaladığımız Karşılıklı Yardım Anlaşması'ndan beri Türkiye ile ilişkilerimiz çok özel bir esasa dayanıyordu. Türkiye bizim dostumuz ve müttefikimizdir. Türk hükümeti, Alman hükümeti ile yaptığı son müzakerelerin seyrinden bizi tamamıyla haberdar etmiştir. Bu nedenle yaptıkları anlaşma2 bizim için bir sürpriz olmamıştır. Ancak hiçbir anlaşmanın imzalanmamış olmasını tabiatıyla tercih ettiğimizi söylersem herhâlde bir sır ifşa etmiş olmam. Bununla beraber bu anlaşma iki taraf arasında mevcut karşılıklı taahhütleri açık biçimde korumaktadır. Türk hükümeti birçok defa İngiliz-Türk anlaşmasının bu anlaşmaların başında geldiğini açıkça ifade etmiştir. Anlaşmanın imzalanmasından sonra Türk hükümeti büyükelçimize teminat vermiş ve son 24 saat zarfında anlaşmamızın bozulmadan kalacağını bir kere daha teyit etmiştir."*

[2] 18 Haziran 1941'de Almanya ve Türkiye arasında imzalanan anlaşma gereği taraflar; toprak bütünlüğüne ve ulusal sınırların dokunulmazlığına saygı göstermeyi ve birbirlerine karşı düşmanca faaliyetlerde bulunmaya yönelik doğrudan veya dolaylı girişimlerden kaçınmayı taahhüt ettiler. İlaveten anlaşma, Türkiye'nin diğer ülkelere, ilk olarak İngiltere'ye karşı yükümlülüklerini geçersiz kılmadı. Türkiye'nin talebi üzerine, bu hüküm antlaşma metnine dâhil edildi. Saracoğlu başta olmak üzere Türk devlet adamları, Türkiye ile Almanya arasındaki dostluğun Türkiye'nin İngiltere ile olan ittifakına ters düşmediğini açıkladı (Hasanlı 2011a: 23).

Daha sonra İngiltere'nin değişmez hedefine sözü getiren Eden şöyle demiştir (HC Deb 24 June 1941 vol 372 c976): *"Hedefimiz Hitler'in ve Nazi rejiminin imhasıdır. Bu vazifede, nihai zaferi kazanıncaya kadar asla sendelemeyeceğiz."*

Eden bu söylemiyle hem Sovyet Rusya'ya yakınlaşan İngiltere'nin Sovyetlere sağladığı desteğin altında sadece Nazizm ile savaşmak olduğunu teyit etmiş, hem de İngiltere'nin müttefiki Türkiye'nin endişelerini gidermeyi amaçlamıştır. Bir bakıma Eden doğuda başlayan yeni savaş karşısında İngiltere'nin hareket tarzını ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca Eden, İngiltere'nin müttefiki konumunda yer alan Türkiye'nin bizzat İngiltere'nin düşmanı Almanya ile bir anlaşma imzalamış olmasını, Türkiye'nin Alman hükümeti ile yaptığı müzakerelerin bütün aşamalarından İngiltere'yi haberdar etmesi münasebetiyle bir sürpriz etkisi yaratmadığına da açıklık getirmiştir.

İngiliz Avam Kamarası'nda, Alman-Sovyet savaşı çerçevesinde devam eden oturumlarda, İngiltere'nin müttefiki Türkiye'nin vaziyeti de gündeme gelmiştir. Bu noktada muhafazakâr mebus Earl Winterton Türklere karşı büyük bir hayranlık duyduğunu söylemiş, Türklerin karşı karşıya kaldığı zorlukları kabul etmiş ve konuşmasına şöyle devam etmiştir: *"Türkiye gibi ehemmiyetli ve şerefli bir memleketin bugün bulunduğu vaziyette devam edeceği zamanlar geçmiştir. Er geç hangi tarafta olduğunu açıklamak zorundadır."* Bunun üzerine Başbakan Churchill, *"bu çok talihsiz düşüncelerdir"* sözleriyle müdahale etmiştir. Ancak sözlerine devam eden Winterton, yukarıdaki sözlerinin talihsiz bir açıklama olduğunu hiç düşünmediğini ve Türkiye'nin nerede durduğunun bilinmesinin, Suriyeliler, Araplar ve Orta Doğu'daki tüm İngiliz dostları için son derece önemli olduğunu söylemiştir (HC Deb 24 June 1941 vol 372 c983).

Churchill, yeniden araya girerek, *"Müzakerenin bu yolda devam etmesi İngiltere'nin genel menfaatlere uygun değildir. Çok ağır güçlüklerle çevrelenmiş olan ve vaziyetlerini açıklamak istemeyen veya bunu yapamayan bazı devletlerin tuttuğu yolu çok açık bir şekilde araştırmaya ve tanımlamaya çalışmamalıyız"* (İkdam 24 Haziran 1941: 1, 4; (HC Deb 24 June 1941 vol 372 c985.) diyerek tartışmayı kapatmıştır.

Türkiye ise Alman-Rus savaşında bitaraf bulunduğunu ilan etmekte tereddüt etmemiştir. Bu bağlamda, Türk hükümeti, resmi bir tebliğ yayınlamıştır (Ulus 23 Haziran 1941: 1): *"Cumhuriyet hükümeti Almanya-Sovyetler Birliği harbi dolayısıyla hâsıl olan vaziyet karşısında Türkiye'nin bitaraflığını ilana karar vermiştir."*[3]

İkdam'da yazan Abidin Daver'e göre Türkiye bitaraf kalmakla hem kendi hem de Yakın Doğu barışının menfaatlerine en uygun tarzda hareket etmiştir. Bu siyaset, yazarın yorumuyla en doğru, en tabii ve en dürüst siyasettir (Daver, İkdam, 24 Haziran 1941: 1). Alman-Rus savaşının İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli safhasını teşkil edeceğine değinen Akşam'da yazan Necmeddin Sadak, bu yeni mücadelede Türkiye'nin siyasetinin tam bitaraflığı muhafaza etmek olduğunun altını çizmiştir (Sadak, Akşam, 23 Haziran 1941: 1, 7). Cumhuriyet'te yazan Yunus Nadi ise, yeni sahalara yayılan savaşın, dünyayı sardığı bu yeni buhran karşısında, Türkiye'nin kendi sınırları içerisinde nöbetçiliği daha sıkı ve daha dikkatli

[3] İlaveten Ankara Radyo gazetesinin bildirdiğine göre Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Haydar Aktay, Sovyet Hariciye Komiserliği'ne, meydana gelen Alman-Sovyet harbi karşısında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin bitaraf kalacağını Sovyetler hükümetine bildiren notayı tebliğ etmiştir (Yeni Sabah, 27 Haziran 1941: 1).

yapması ve şimdiye kadar yaptığı gibi bundan sonra da dünyayı saran harp ateşinden kendisini koruması gerektiğini yazmıştır (Nadi, Cumhuriyet, 23 Haziran 1941: 1, 5).

Anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin, izlediği siyaset etrafında Alman-Rus savaşında bitaraf kalması, basın kanalıyla da en doğru siyaset şeklinde değerlendirilerek, bu durumun Orta Doğu barışına hizmet edeceği de tekrarlanmıştır. Ancak neticede Avrupa'nın doğusunda önemli bir mücadelede başlamış oldu. Bu bağlamda, savaşan güçler etrafında, yeni gelişen savaşı değerlendiren Türk basınına göre, İkinci Dünya Savaşı'nın en dikkate değer safhası başlamıştır. Yaptığı değerlendirmelerle Türk basını, birbirine denk iki düşmanın karşı karşıya gelmesinin, bu savaşın en önemli ve meraklı aşamasını oluşturacağına dikkat çekmekle kalmamış, yaratacağı sonuçlar açısından da dünyanın en dikkat çekici gelişmesi karşısında bulunulduğuna vurgu yapmıştır. Ulus'ta yazan Atay, bu son gelişmeyi kısaca şöyle değerlendirmiştir: *"Unutmamak lazım gelir ki, yalnız içinde bulunduğumuz harbin değil, içinde yaşadığımız asrın en büyük hadisesi karşısında bulunuyoruz."*[4] (Atay, Ulus, 23 Haziran 1941: 5; Nadi, Cumhuriyet, 23 Haziran 1941: 1, 5; Sadak, Akşam, 23 Haziran 1941: 1, 7; Sertel, Tan, 23 Haziran 1941: 1). Doğuda başlayan savaş dikkatle izlenirken Sertel'e göre öteden beri birbirlerini düşman niteleyen muhtelif ideolojilere bağlı devletlerin ortak düşman Almanya'ya karşı aynı safta yer almaları şüphesiz İkinci Dünya Savaşı'nın en garip cilvesidir. Bu garipliğin ise en önemli sebebi yine Sertel'e göre, Sovyetlerin mağlup olmasına izin vermek istemeyen Demokrasilerin, Nazi ve Faşist devletlerin Asya ve Avrupa'nın bütün kaynaklarını ele geçirmesine mâni olmak arzusudur (Sertel, Tan, 27 Haziran 1941:1-5).

Gözlerin doğu savaşına yöneldiği bir aşamada, Hitler yayınladığı beyanname ile Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerinde güttüğü emperyalist siyasete dikkat çekmiştir. Böylece uzun soluklu bir savaşın başlamasıyla rahatlayan Türk basını, Sovyet Rusya'nın emperyalist politikalarının Hitler tarafından ifşa edilmesi sebebiyle bu kez Sovyet Rusya'ya karşı ciddi söylemler içeren bir yayın politikası sergileyecektir. Hitler, savaşla ilgili yayınladığı beyannamesinde, Ağustos 1939 Saldırmazlık Paktı'na rağmen Sovyet Rusya'nın Finlandiya ile bir harbe girişmesini, Baltık devletleri ve Besarabya'yı ilhak etmesini, Almanya'nın emniyeti aleyhine gelişmeler biçiminde değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeleri neticesinde Hitler, Alman milletini, dile getirdiği tehditten kurtarmak ihtiyacıyla hareket ederek Sovyet Rusya'ya niçin saldırdığına açıklık getirmiştir (Atay, Ulus, 23 Haziran 1941: 1). Ardından Hitler, Molotov'un Berlin'de ve daha sonra Moskova'da, Boğazlar hakkında ileri sürdüğü talepleri de açığa vurmuştur.[5] (Gürün 1999:

[4]Sertel'e göre, Almanya'nın Sovyetlere saldırmasını sebebi: Avrupa'da sulhu ve Yeni Nizamı kurmak ve sonra Anglosakson milletlerine karşı uzun bir kıta harbine girebilmek için Sovyet Rusya'nın zengin ve sınırsız kaynaklarına sahip olmak ihtiyacıdır. Bu münasebetle Sertel, Almanya'nın bu savaşı kısaca ekonomik nedenlerle başlattığının altını çizmektedir. Öte taraftan Sovyet Rusya'nın sahip olduğu coğrafyada, sonsuz insan ve malzeme kaynağına sahip olmasını değerlendiren Sertel, Sovyetlerin bu savaşta dayanabileceği sebebiyle İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli ve meraklı aşamasının başladığını, yaratacağı sonuçlar açısından da dünyanın en dikkat çekici gelişmesi olacağını öne çıkarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Sertel, Tan, 23 Haziran 1941: 1.

[5]1940'a gelindiğinde, Türkiye kendisini Moskova'da karmaşık diplomatik çekişmenin bir parçası olarak buldu. Kasım 1940'ta Molotov başkanlığındaki Sovyet hükümet heyeti Berlin'i ziyaret etti. Molotov'un ziyaretinin arifesinde, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye ile Yakın Doğu'yu Almanya ile Rusya arasında bölmeyi gerekli gördüğüne dair söylentiler zaten mevcuttu. 12-13 Kasım tarihlerindeki görüşmelerde Sovyetlerin Almanya, İtalya ve Japonya (27 Eylül 1940'ta kuruldu) ittifakına katılma planlarına ve dünyanın dört müttefik arasında nüfuz

240; Hasanlı 2011a: 21). Buradan hareketle Hitler, Sovyetlerin Boğazlarda üsler istediğini belirtmiştir. Bu durum karşısında Atay'ın (Atay, Ulus, 23 Haziran 1941: 1): *"yirmi seneden fazladır komşu ve dost olarak kendisine tam emniyet verdiğimiz Sovyetler Birliği'nin Boğazlara ait teklifleri hakkında doğru olması lazım gelen Hitler'in beyanatının, Almanya'da dahi hayret uyandırdığını"* söylemesi, Sovyet aleyhtarı bir tavır takındığını öne çıkarmaktadır. Bu durum sadece Atay ile sınırlı kalmayacaktır. Nitekim basın, Hitler'in beyanatını doğru kabul ederek, Sovyetlere karşı, cephe almaktan geri durmayacaktır. Böylece Sovyetler Birliği'ne karşı Almanların, Molotov'un Türkiye'nin Boğazları hakkında düşüncelerini ifşa etmesiyle, Türk basınında da doğal olarak anti-Sovyet hissiyatı yorumlarda ön plana geçecektir. Akşam gazetesinde yazan Necmeddin Sadak da Türkiye'nin yirmi yıldan fazladır Sovyetlerle dostluğuna zarar verebilecek en küçük hareketlerden çekinirken, Sovyetlerin Boğazlarla ilgili taleplerini sıcak tutmasını, Türk kamuoyunda Alman-Sovyet savaşının uyandırdığı hayretten çok daha fazlasını uyandırdığını söylemiştir. İlaveten yazar, Türkiye'nin kuvvetli olmasının ve uyanık durmasının da altını çizmiştir (Sadak, Akşam, 24 Haziran 1941:1, 7).

Hitler'in Boğazlar hakkındaki ifşaatı karşısında şaşkınlığını gizlemeyen Daver ise Türkiye'nin kendisine dostluk gösterdiği bir sırada Sovyetler Birliği'nin aksi vaziyette hareket ederek *"el altından Türkiye'ye karşı suikast hazırladığını"* dile getirmektedir (Daver, İkdam, 23 Haziran 1941: 1-4). Hitler'in Sovyetlere saldırdıktan sonra, Türkiye üzerinde Sovyet taleplerini ortaya sermesi Sadak'a göre tesadüf değildir. Nitekim Hitler bu sayede Türkiye'nin korkularını uyandırarak, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırmak istemiştir. Yine Sadak'ın nazarında, Alman basınının özellikle Rusların Çanakkale Boğazı ve Bulgaristan üzerindeki hırslarını geniş biçimde ele alması, Türkiye'nin Ruslara karşı savaşa girmesi için bir neden olarak, Almanlar tarafından ortaya çıkarılmıştır (Sadak 1948-1949: 457). Savaşa girmeme konusunda arzulu olan Türkiye, Hitler'in beklediği gibi Sovyet Rusya'ya savaş ilan etmemiştir ancak bu Alman iddiaları karşısında Türk matbuatı Sovyetleri eleştirmekten de çekinmemiştir. Buradan hareketle, Türk matbuatı, Sovyet Rusya'nın, Boğazlar üzerindeki emellerine dair Hitler tarafından yapılan ifşaata karşı, serzenişte bulunarak içeriği henüz herkes tarafından iyice anlaşılamayan bu müphem ve gizli politikadan dolayı Moskova hükümetini tenkit etmiştir.

Yeni Sabah gazetesinde yazan Hüseyin Cahit Yalçın, kendileri hakkında ortaya çıkan ve doğru olmayan en ufak havadisleri bile derhal tekzip etmeyi adet edinmiş Sovyet Rusya'nın, Boğazlarda birer üs ele geçirmek için Almanya'nın cihan savaşında muvaffakıyetini istediklerine dair, Hitler'in resmi beyanatını sessizlikle karşılamasını, açığa

---

alanlarına yeniden pay edilmesine değinildi. Görüşmelerde Sovyetler, Boğazların kontrolünü de ele geçirmek istedi. Buna göre, Sovyet birliklerinin Boğazlara erişimini desteklemek için Bulgaristan ile bir anlaşmaya büyük önem verdiler. Görüşmeler sırasında Molotov, Hitler'in bazı konularda, özellikle de sözde "Büyük Asya" hakkındaki görüşünü öğrenmeye çalıştı çünkü Türk meselesinin açıklığa kavuşturulması gerektiğine inanıyordu. Molotov, Montrö Boğazlar Antlaşması'nın revize edilmesinin ve Sovyet savaş gemilerinin Karadeniz'e serbest geçiş ve dönüşüne izin vermenin gerekli olduğunu düşündü. Molotov, Sovyetlerin Boğazlardaki askeri üslerini sürdürme hakkına sahip olması gerektiğini öne sürdü. Ayrıca, Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne erişimini sağlamanın gerekli olduğunu düşündü. Molotov, İngiltere ile iş birliğini önlemek ve Mihver güçleriyle ittifak kurması için Türkiye'ye baskı yapılmasını önerdi. Bunu yaparken, ülkesinin uygun bir protokolü imzalamaya hazır olduğunu belirtti. (Hasanlı 2011a: 21.

vurulan taleplerin doğruluğuna hükmederek değerlendirmektedir. Yalçın, üstelik Sovyetlerin, haysiyet ve şereflerini ihlal eden bu haberin tekzibinde geç kalmasını da savaşla pek ziyade meşgul olmalarıyla izah edilmesinin kabul edilemeyeceğini öne çıkararak, bu haberi, topraklarında vuku bulan maddi tecavüzden ziyade Sovyetler için çok daha zararlı ve çirkin bir gelişme biçiminde nitelendirmektedir. Türkiye'ye karşı, fena niyetlerinin, riyakârlığının ve düşmanlığının sabit olduğunu söylediği Sovyetlerin, Alman saldırısıyla karşı karşıya kaldığı çetin durumda bile, Türkiye'nin hiç vakit kaybetmeksizin ilan ettiği bitaraflık siyasetiyle adeta Sovyetlere dürüstlük dersi verdiğini söyleyen Yalçın, tersi durumda Sovyetlerin fırsattan istifade ederek, taahhütlerine rağmen Türk topraklarına tecavüz edeceğinden şüphe duymamaktadır. Netice itibariyle Yalçın, Bolşevik Rusya'nın Türk topraklarına saldırarak eski Çarların hülyasını diriltmek üzere fırsat beklemeleri karşısında, Türkiye'nin, asla buna benzer bir siyaset gütmeyeceğini; milli prensiplerine sadık kalarak, daima realiteyi göz önünde tutan Türk liderlerinin, ülkenin menfaatinin emrettiği yolda ilerleyecek olmasına dayandırmaktadır (Yalçın, Yeni Sabah, 26 Haziran 1941:1).

Aynı konuda Vakit gazetesinde yazan Asım Us, her ülkenin kendine özel propaganda vasıtaları bulunduğunu ve bu vasıtalardan çıkan rivayetler, şayialar, neşriyatlar arasında kalan yanlış sözler olabileceğini söylemekte, ancak diğer taraftan resmi mahiyette neşredilen sözlerin aksi sabit olmadıkça hakikat biçiminde değerlendirileceğini kaydetmektedir. Buradan hareketle Hitler'in Boğazlar ile ilgili yaptığı resmi ifşaattan sonra da Moskova hükümetinin sessiz kalmaya devam etmesi durumunda, bunu, hadisenin doğruluğuna delil sayacağına söyleyen Us: *"Bu durumda Sovyetler Birliği, Türk kamuoyunda böyle bir kanaatin yerleşmesini hoş görür mü? Böyle bir vaziyet Alman-Rus harbi karşısında bitaraflığını ilan etmek suretiyle Sovyetler Birliği'ne karşı dostluğunu fiilen göstermiş olan bir memlekete karşı doğru olur mu?"* (Us, Vakit, 25 Haziran 1941:1) biçimindeki soruları Sovyet hükümetine yöneltmiştir. Böylece sıraladığı sorularına Sovyet yetkililerinin cevap vermesini bekleyen Us, neticede Hitler'in ifşaatı karşısında Moskova'nın sessizliğini korumasını, Türk-Rus dostluğu ile uzlaşamayacağına ve bu dostluğa doğrudan zarar vereceğine açıklık getirmiştir. Görüldüğü üzere tarihi Rus yayılmacılığının tekrar hortlaması Türkiye'de tedirginlik yaratmış ve bu bağlamda Türk matbuatı da buna dair yazılar kaleme almıştır. Hatta Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından basın genel manada, yakından hissettiği Sovyet tehdidine cephe almış ve Hitler'in beyanatını doğru kabul etmiştir. Neticede, Hitler'in beyanatında da belirttiği üzere, Sovyetlerin Boğazlarda üs elde etmek niyetinin, Türkiye'nin hassas noktası Boğazlar meselesiyle alakadar bulunması, basının Sovyet Rusya'ya cephe almasını açıklamaktadır.

Basının, Hitler'in beyanatı karşısında Sovyet resmi kaynaklarının olayın sıcaklığı etrafında sessiz kalmasını eleştirmesi ve bunun üzerine beyanatın doğruluğuna hükmederek Sovyet Rusya'yı emperyalist Çarlık Rusya dönemiyle eş tutmasının ardından Sovyet Rusya'nın resmi organı TASS Ajansı Boğazlar için Almanların ileri sürdükleri iddiaları tekzip etmiştir. Ajansın tekzibi, Türk basınının, Sovyet Rusya'nın Boğazlar konusundaki niyeti hakkında rahatsızlığını öne çıkaran değerlendirmeler yaptığı sırada gerçekleşmiştir. Basının beklediği, geç gelen tekzip aşağıdadır (İkdam, 28 Haziran 1941:1, 3):

> *"Sovyetler Birliği'nin güya Karadeniz ve Çanakkale Boğazları üzerinde iddiaları olduğu ve güya Bulgaristan'ı işgal etmek niyetinde bulunduğu hakkında Hitler tarafından sırf kendi hareketinin doğruluğunu ispat etmek maksadıyla ve hadiseden sonra yanlış ve tahrik edici bir şekilde ileri sürülen isnatları, Dışişleri Halk Komiseri Molotov 22 Haziran'da söylediği nutukta[6] tekzip ettiği halde bazı Türk gazeteleri Hitler'in Sovyetler Birliği aleyhindeki bu iftirasını alıntılayarak neşretmişlerdir. Sovyet yetkililerinin Sovyetler Birliği'nin gerek Türkiye ile Boğazlara ve gerek Bulgaristan'a karşı takip ettiği siyaset hakkında Sovyetler Birliği aleyhine yöneltilen bu menfur iddiayı şiddetle reddettikleri beyana, TASS Ajansı yetkilidir."*

TASS Ajansı Hitler'in beyanatını kesin bir biçimde tekzip etmekle kalmayarak, kasıtlı yayınlanan bildiride maksadın Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı tahrik etmek ve Türk milletinin hissiyatında kötü bir tesir bırakarak, her ne pahasına olursa olsun Almanya'ya taraftar kazanmak, olduğunu beyan etmiştir.

TASS Ajansı'nın yayınladığı tekzipte Sovyet Rusya; Hitler'in resmi beyanatında Boğazlar üzerine sarf ettiği sözleri açık biçimde "yalan ve iftira" biçiminde nitelemekle kalmamış ilaveten Hitler'in bu beyanatını alıntılayarak haber ve yorumlarına taşıyan Türk basınına da serzenişte bulunmuştur. Bu serzenişin akabinde bu kez Türk basını, TASS Ajansı'nın tekzibinden duyduğu memnuniyeti dile getirse de hissedilen Sovyet tehdidinin sıcaklığını köşe yazılarına taşıyacaktır. Bu bağlamda altı gündür beklenen geç kalmış tekzibin TASS Ajansı kanalıyla yapılmasından memnuniyet duyan Daver, böyle bir tekzibin yapılmaması durumunda, Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin aleyhinde gizli düşmanca emeller beslediği ve bu doğrultuda fırsat kolladığı kanısına varacağını söylemektedir.[7] (Daver, İkdam, 29 Haziran 1941: 1).

---

[6] Sovyetler Birliği'nin tekzibine delil olacak biçimde, Molotov'un bu nutkunda, Boğazlarda üs talebinin asılsızlığına dair hiçbir açıklık söz konusu değildir. Ayrıca Türk kamuoyunu ilgilendiren önemli meselede, bizzat kamuoyunu tatmin etmek ve Rus diplomasisinin adını temizlemek yerine, Türk gazetelerinin teessürle karşıladığı olayı ele alarak şikâyete dönük yaptığı yayınları kınamak yerine, ancak pişmanlık duyması gerektiği Hüseyin Cahit Yalçın tarafından belirtilmiştir. Diğer taraftan Yalçın, TASS Ajansı'nın mezkûr tekzibinin ardından Berlin'den meseleyi teyit eden yeni resmi bir tebliğ gelmesinden sonra Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı iddia, tekzip ve teyit doğrultusunda ne düşüneceğini şaşırdığını belirtmektedir (Yalçın, Yeni Sabah, 30 Haziran 1941:1). Almanya'nın eşzamanlı olarak Sovyet-Türk ilişkilerini kötüleştirmeye çalıştığının farkında hareket etmek suretiyle, bu propaganda eylemini hafifletmek ve Türk kamuoyunu yatıştırmak için, Sovyet hükümeti Sovyetler Birliği'nin böyle bir niyeti olmadığını söyleyen özel bir açıklama yaptı. Ancak Sovyet karşıtı kampanya kapsamasında sözlü açıklama yeterli gelmeyince, 27 Haziran'da TASS, Hitler'in Sovyetlerin Boğaziçi ve Çanakkale Boğazı üzerindeki iddiaları ve Bulgaristan'ı işgal etme arzusu hakkındaki kışkırtıcı açıklamalarını resmen reddetti (Hasanlı 2011a: 23).

[7] Hitler Sovyet Rusya seferine başladığı zaman neşrettiği beyannamede, Sovyet Hariciye Komiseri Molotov Yoldaş'ın Berlin'i ziyaret ettiği sırada öne sürdüğü dört istekten Türkiye'yi ilgilendiren son iki maddesi Daver'in makalesinde şöyledir: "3. Molotof, Sovyet Rusya'nın da Bulgaristan'a garanti vermesine ve bu maksatla mezkûr memlekete Sovyet kıtaları gönderilmesine Almanya'nın razı olup olmayacağını sordu. Aynı zamanda bu vesile ile Bulgar Kralını tard etmek niyetinde olduğunu da tasrih etti. Cevaben, Bulgaristan'ın hükümranlık haklarına sahip, müstakil bir devlet olduğunu ve Romanya'nın Almanya'dan talep ettiği gibi Sovyet Rusya'dan garanti istediğine vakıf bulunmadığımı söyledim. Ayrıca bu mesele hakkında müttefikimle görüşmek zorunda bulunduğumu ilave ettim. 4. Molotov, Sovyet Rusya'nın Çanakkale'den serbestçe geçmeye kati surette muhtaç olduğunu ve kendi himayesini temin maksadıyla Çanakkale Boğazı ile Karadeniz Boğazı sahilleri üzerinde bazı mühim üsleri işgal

Çeşitli kaynaklar aracılığıyla, Boğazlar üzerinde çıkan şayiaları tekzip eden Sovyet Rusya'ya karşı, izlediği denge politikasıyla Türkiye, aslında bir taraftan Almanya ve İngiltere'yi kendi başına dengelerken, diğer taraftan geleneksel düşmanı Sovyet Rusya'nın savaşı kaybetmesini arzulamaktaydı. Çünkü özellikle 1941 Nisan'ının sonunda bütün Avrupa'yı işgal eden Alman kuvvetlerinin hızla ilerlemesi karşısında Türkiye; Almanya'nın Irak, İran hatta Kafkasya üzerinden beklenmedik bir saldırısı ile bir sonraki hedefi olacağını ihtimal dâhilinde görmekteydi. Bu bağlamda Almanya'nın Rusya'yı yenmesi ve Büyük Britanya'nın da Almanya'yı yenmesi Türkiye'nin arzusuydu (Özden 2013: 99). Türkiye'deki karar alıcılar bir taraftan Türk-İngiliz ittifakının sorunsuz bir biçimde yürütmeye özen gösterirken, bir taraftan da komşu Sovyet Rusya'nın durumunu, Doğu Cephesi'ndeki Alman-Sovyet Rusya savaşı bağlamında yakından takip etmiştir. Üstelik Türkiye, kendi müttefiki İngiltere'nin Alman-Rus savaşında Rusya'yı desteklemesini de yakından ve tedirginlikle takip etmiştir. Nitekim İngiltere hükümeti adına tam yetkiyle hareket eden Büyükelçi Sir Stafford Cripps ve Rusya adına tam yetkiyle hareket eden Dışişleri Bakanı Molotov arasında 12 Temmuz 1941'de imzalanan siyasi antlaşma ile taraflar, kalite ve miktar belirtmeden birbirine yardım edeceğini ve ayrı barış imzalamayacağını ortaya koymuştur (Tan, 14 Temmuz 1941: 1-5). Buradan hareketle, İngiltere'nin Sovyetlere derhal ve kayıtsız şartsız desteğini bildirmesi Türkiye'de birçok çevrede menfi tepkilere yol açmıştır. Nitekim İngiliz-Sovyet yakınlaşması Türkiye için tehlikeli bir gelişme addedilmiştir. Bu noktada, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugessen, Londra'ya gönderdiği raporda: *"Türkiye'nin, bizim Sovyetlere fazla yaklaşmamızdan çekindiğini işaret eden gelişmeler var"* (Deringil 2014: 150) diyerek Türkiye'nin bu gelişme karşısındaki rahatsızlığını ifade etmiştir. Nitekim Türkiye, Rusya ile bir antlaşma yapan müttefiki İngiltere'nin imzaladığı antlaşmada gizli hükümler bulunup bulunmadığını şüpheyle karşılamıştır. Sovyet Rusya da Türkiye ile imzaladığı 1925 Antlaşması gereği İngiltere ile imzaladığı antlaşmadan Türkiye'yi haberdar etmemiştir (Gürün 1999: 240). Türkiye'nin tereddütlerinin farkında bulunan İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Avam Kamarası'nda savaşın genel vaziyetinden bahsederken sözü Türkiye'ye getirmiştir. Eden, İngiltere'nin Türkiye'nin zararına hiçbir anlaşmaya razı olmadığına ve olmayacağına açıklık getirerek, bu konudaki propagandalar karşısında şöyle demiştir (HC Deb 06 August 1941 vol 373 c2041; Tan, 7 Ağustos 1941: 1):

"*Türkiye ile olan münasebetlerimizin esası İngiliz-Türk antlaşmasıdır. Bu antlaşmaya içtenlikle riayet ettik ve etmekte devam edeceğiz. İngiltere ile Türkiye arasındaki dostluk sadece harp esnasında değil, harpten sonra da Avrupa anlaşmasına kalıcı bir tarzda hizmet edebilir. Bu nedenle sadece savaş sırasında değil, savaştan sonra da tam bir dostluk ve anlayış içinde birlikte çalışmayı umacağız. Avam Kamarası'ndaki üyeler, zaman zaman düşman propagandası tarafından yapılan ve Türkiye'nin hesabına bazı düzenlemelere katılabileceğimize ve bazı düzenlemeleri kabul edeceğimize dair*

---

etmek istediğini söyledi ve Almanya'nın bu hususta mutabık olup olmadığını sordu. Bu soruya cevaben, Almanya'nın, Montrö antlaşmasında Karadeniz'de sahildar devletler lehinde tadilat yapılmasına daima taraftar olduğunu fakat Rusya'nın Boğazlar üzerinde üsler almasına rıza göstermekten imtina etmekte bulunduğunu söyledim. Bu meselede Almanya'nın mesul şefi sıfatıyla fakat aynı zamanda medeniyet ve kültürün şuurlu bir mümessili haysiyetiyle ittihaz edebileceğim tek hattıhareketi tuttum".

fikirleri gördüler. Elbette böyle herhangi bir fikirde gerçeğin gölgesi yoktur. Bu türden hiçbir şeyi asla kabul etmeyeceğiz ve aslında herhangi bir tarafça bize bu türden herhangi bir öneri de bulunulmadı. Harp sonu dünyası, büyük küçük birçok devletlerin iş birliğine muhtaç olacaktır. Atatürk'ün dehasıyla vücut bulan modern Türkiye de bu âlemde asil bir rol oynayacak ve Türkiye bunu yaparken kendi Türkiye kendi yoluna karar verecek ve kendi işbirlikçilerini seçecektir."

Avam Kamarası'ndaki konuşmasıyla Türkiye'yi çeşitli propagandalar noktasında temin eden Eden'e karşın İngiltere'nin önemli gazetecilerinden Vernon Bartlet Türkiye'yi içine alan yeni bir tehlikeden şöyle bahsetmiştir: "*Almanların Kafkas petrol kuyularına varmak için Kief yolundan başka Türkiye ve İran'dan geçen yol vardır. Nazilerin, Kief mıntıkasında devam eden taarruzlarında başarısız olması durumunda, bu iki ülkeye taarruz etmeleri muhtemel dâhilindedir. Nitekim Alman uzamanlar, Bulgar liman ve hava meydanlarını tahkim etmek suretiyle hazırlıklarını sürdürmektedir*." Aynı süreç içerisinde İngiltere'nin Suriye ve Irak'taki kuvvetlerini takviye ederek Yakın ve Orta Doğu'da harekete geçmekteki amacı, Orta Doğu'da Almanlara ikinci bir cephe açmak ve Suriye, Mısır ve Irak'taki kuvvetlerini bu amaç doğrultusunda kullanmaktır. Türkiye ve İran hakkında yapılan bu değerlendirmeleri dedikodular biçiminde zikreden Sertel'e göre ne Türkiye ne de komşusu İran bugünkü dünya savaşını sonuçlandıracak büyük devletler arasındaki dava ile alakalıdır. Ancak herhangi bir saldırıya karşı her iki ülkenin sınırlarını ve topraklarını müdafaa edeceklerine değinen Sertel için savaşı Yakın ve Orta Doğu'ya yaymak her iki taraf adına bir zaaf işaretidir (Sertel, Tan, 11 Ağustos 1941: 1-2). Ancak sözde dedikodular gün yüzüne çıkacaktır. Bu nedenle Türkiye'nin tereddütlerinin farkında bulunan İngiltere ve Sovyet Rusya kendi aralarında doğrudan karasal ilişki kurmak maksadıyla İran'ı işgal etmeden önce 10 Ağustos 1941'de Türkiye'ye yönelik ortak bir nota vermiştir.[8] (Cumhuriyet, 8 Ağustos 1941: 1; Yalçın, Yeni Sabah, 8 Ağustos 1941:1; Gürün 1999: 240).

İngiliz ve Rus Hükümetleri, Ankara'daki Büyükelçileri aracılığıyla Türkiye bir saldırıya uğrarsa her türlü yardımı yapacaklarını beyan ettiler. Aynı zamanda Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve Boğazlarla ilgili sözleşmelere saygı gösterme taahhüdünü yenilediler. Rusya Büyükelçisi, yaptığı sözlü açıklamada, Türkiye ile Sovyetler Birliği

[8] Nota öncesinde, bir Alman gazetesinde İngiliz-Rus ittifakıyla, Boğazlar meselesinde muvaffakıyet kazanmak arzusuyla hareket eden Stalin'e İstanbul ve Boğazların vaat edilmesinin öne çıkarılması üzerine; İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Türkiye'nin zararına olarak herhangi bir anlaşmaya İngiltere'nin şimdiye kadar muvafakat etmediğini ve bundan sonra da etmeyeceğini en açık ve kati bir dille bildirmiştir. Ayrıca Eden, zaman zaman Alman gazetelerinde, İngiltere'nin Türkiye aleyhine birtakım tertiplere razı olacağı yönünde çıkan haberleri düşman propagandası biçiminde niteleyerek, bu tip faraziyeleri yalanlamıştır. Bu dönem Türk basını da bu tip propagandalardan rahatsızlığını dile getirmekten çekinmemiştir. Alman-Sovyet savaşı başladığı günden beri Türkiye etrafında devam eden bu propaganda mücadelesinden Türk kamuoyunun da sıkıldığını ifade eden Sertel, Türk hükümetinin ve halkının bu tarz propagandalara kapılmayacak kadar olgun olduğunu, Türk hükümetinin de savaşın başından beridir takip ettiği kararlı ve bağımsız siyasetini, propagandalar üzerine değiştirmeyeceğini vurgulamıştır (Sertel, Tan, 9 Ağustos 1941: 1. Boğazlar üzerinde İngiliz-Sovyet antlaşması bulunduğuna dair Stockholm Tidningen gazetesi Ankara muhabirinin, özellikle, Karadeniz ve Çanakkale Boğazları üzerinde bir kontrol tesis etmek üzere Rus iddialarının tanınmasına ve Sovyetler Birliği ile Büyük Britanya arasında gizli bir antlaşmanın imzalandığına dair neşrettiği haberi, TASS Ajansı, bir Alman propagandası olduğunu belirterek tekzip etmiştir (Akşam, 10 Ağustos 1941: 1).

arasına ihtilaf ekmeyi amaçlayan Alman entrikalarını da kınadı (The Times, 13 Ağustos 1941: 4). Bu bağlamda Ankara'daki İngiltere ve Sovyet Rusya Büyükelçileri 10 Ağustos günü Türkiye Dışişleri Bakanı Saracoğlu'na müşterek bir beyanname sundular. İngiltere'nin beyannamesinin esasları şöyledir (Akşam, 13 Ağustos 1941: 1; Yeni Sabah, 14 Ağustos 1941:1; Sadak 1948-1949: 458).

> *"Büyük Britanya hükümeti, Montreux Antlaşması'nın hükümlerine sadık kalacağını, Boğazlara yönelik aleyhte hiçbir vaat ve taahhütte bulunmadığını, Türkiye'nin coğrafi ve mülki birlik ve bütünlüğüne özellikle hürmet ve riayet edeceğini beyan eder. Türkiye'nin bugünkü Avrupa harbine karışmamaktaki arzusunu takdir eden Büyük Britanya ile Sovyet Rusya hükümetleri bir Avrupa devletinin taarruzuna uğradığı takdirde Türkiye'ye yardıma hazırdırlar."*

İngiliz ve Sovyet Rusya Büyükelçileri tarafından Türk Dışişleri Bakanlığına verilen ortak deklarasyon aynı ifadelerle sunulmuştur. İngiliz bildirgesinin metni kısaca şöyle özetlenebilir: *"Türk Hükümeti'nin savaşa katılmama arzusunu tam olarak takdir eden Büyük Britanya Hükümeti ve aynı zamanda Sovyet Hükümeti, bir Avrupa Gücü tarafından saldırıya uğraması durumunda Türkiye'ye her türlü yardım ve desteği sunmak için hazırdır."* Ayrıca yazılı bildirilerini sunmadan önce her Büyükelçi, hükümetinin görüşlerini sözlü olarak açıklamıştır. Sovyet Büyükelçisi sözlü olarak şunları söylemiştir:

> *"Türkiye savaşa girmeye mecbur kaldığı takdirde, Sovyetlerin Türkiye'nin zor durumundan istifade ederek kendisine saldıracağına dair yaygın raporlarla ilgili olarak 1941 yılı mart ayının sonlarına doğru, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Sovyet Hükümeti arasında yapılan antlaşma sırasında her iki hükümet karşılıklı olarak güvence verdi. Sovyet Hükümetinin kendi adına bu tür raporları hiçbir şekilde Sovyetler Birliği'nin tutumuna karşılık gelmediğini beyan etmeyi gerekli gördüğü hatırlanacaktır. Eğer Türkiye saldırıya uğrar ve topraklarını savunmak için savaşa girmeye zorlanırsa iki ülke arasındaki saldırmazlık paktı temelinde Sovyetler Birliği'nin tam tarafsızlığına güvenebilirdi."*

Böylece Sovyet Rusya Türkiye ile kendi arasındaki ilişkilerde fena bir hava yaratmak üzere propaganda faaliyetlerine hız veren Alman propagandalarının bütünüyle asılsız olduğuna vurgu yaparak Türkiye nezdindeki kafa karışıklığına son vermeyi amaçlamıştır (The Times, 13 Ağustos 1941: 4).

Fark edileceği üzere, ortak bildiri ile Sovyet hükümeti, Alman propagandasının etkinliğini zayıflatmak için Montrö Sözleşmesine olan bağlılığını yeniden teyit etmiş ve Türk hükümetine, Boğazlara yönelik hiçbir saldırgan niyetinin veya iddiasının bulunmadığına dair güvence vermiştir. Sovyet tarafı, Türkiye'nin bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması durumunda Türkiye'ye yardım etmek için kendilerinin tarafsız kalmalarının Türkiye'nin arzusu olduğunu fark ettiklerinin altını çizmiştir. Hasanlı'ya göre, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye hakkında ortak bildirisi, Türkiye'nin tarafsızlığını diplomatik olarak sağlamayı ve Türkiye'deki Alman nüfuzunu zayıflatmayı amaçlamıştır (Hasanlı 2011a: 24).

Her iki ülkenin Türkiye'ye sunduğu ortak bildirinin en önemli amacı şüphesiz Almanya'nın kötü amaçlı propagandasıdır. The Times gazetesine göre, Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında anlaşmazlık yaratmayı amaçlayan propagandası üzerine Sovyetler Birliği, Türkiye ve Büyük Britanya arasındaki ilişkiler konusunda İngiliz hükümeti bu deklarasyonu yapmak için harekete geçmiştir. Böylece mezkûr gazeteye göre, Britanya Hükümeti'nin, Almanlar tarafından Rus karşıtı propagandayı göz önüne alarak, İngiliz Hükümeti ve Sovyet Hükümeti'nin kendi politikalarını oluştururken Türk Hükümeti'nin hiçbir yanılmaya girmemesi için Türkiye'ye karşı tutumlarını kategorik olarak yeniden teyit etmeleri olumlu, sıcak gelişmedir (The Times, 13 Ağustos1941: 4).

İngiliz-Sovyet ortak beyannamesini The Times gazetesi, Boğazlar üzerinde beslenilen bir emelin mevcut olmadığı, hücuma uğradığı takdirde de Türkiye'ye yardım vadeden bir garanti biçiminde değerlendirmiştir. Bir diğer İngiliz gazetesi Daily Telegraph ise başmakalesinde mezkûr beyannameyi: *"Bu Türkiye'yi harbe sürüklemek isteyen üçüncü bir devlete ihtardır."* şeklinde yorumlamıştır. Aynı gazeteye göre ortak notanın en yakın tesiri Türkiye'yi bir harp sahnesi olmak ihtimalinden daha fazla uzaklaştırması ve onu sadece bitaraflığı hakkında değil aynı zamanda istiklali hakkında da temin etmesidir. Mezkûr ortak nota, Türkiye'yi Nazi hücumundan korumak ve Hitlerin Yakın ve Orta Doğu'da açmak isteyebileceği bir harbe karşı kuvvetli bir cephe kurmak için İngiltere ile Rusya tarafından atılan bir adım olmasının yanı sıra karşılaşacağı zorluklara karşın dışişlerinde İran'ı da kuvvetlendirecektir (Tan, 14 Ağustos 1941: 1, 2).

Daily Herald gazetesinin siyasi muhabirine göre ise ortak nota, Londra ve Moskova arasında Türklere karşı gizli bir anlaşmanın mevcut bulunduğuna Türkleri inandırmak isteyen Alman propagandasına karşı kesin cevap niteliğindedir. Daily Express gazetesinin siyasi muhabiri M. Guygn ise ortak nota ile İngiltere ve Rusya'nın Boğazlara veya Türkiye arazisinin herhangi bir kısmına karşı saldırgan niyetler beslediğine dair Naziler tarafından yapılan iddiaların sıfıra ineceğini belirtmektedir (Tan, 14 Ağustos 1941: 2).

İngiltere'nin ve Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yönelik ortak notalarını ele alan Türk Dışişleri Bakanlığı, dış teşkilata yaptığı genel bir değerlendirmede, mezkûr notanın Türkiye'ye verilen İngiliz-Sovyet garantisi biçiminde asla yorumlanmaması gerektiğine dikkat çekmiştir (Gürün 1999: 242). Ardından basında da bu mealde yazılar kaleme alınmıştır.

Asım Us, İngiltere ve Rusya'nın verdiği ortak beyannamenin, Türkiye'ye yönelik asla garanti manası taşımadığına açıklık getirerek, Avrupa savaşının başından beri Türk hükümetinin, çizdiği siyaset yolundan ayrılmamakla birlikte ülke için tek garantinin de milli birlik ve bütünlüğünün yanı sıra sınır güvenliğini sağlayan Mehmetçikten geçtiğine ve ancak onun garantisine güvenilebileceğine vurgu yapmıştır. Us'a göre ortak beyannamenin verilmesinin sebebi radyoların ve ajansların hatta gazetelerin zaman zaman İngilizlerle Sovyetlerin Türkiye aleyhinde anlaşmış bulunduklarına dair dünya kamuoyunu inandırmaya çalıştıkları mide bulandırıcı haberlerin tesirini yok etmektir. Bu nedenle Us, ortak beyannamenin kısaca hedefinin, iki ülkenin Türkiye aleyhinde herhangi bir anlaşma içerisinde bulunmadığı şeklinde yorumlanmasını isabetli bir hareket şeklinde nitelendirmektedir (Us, Vakit, 14 Ağustos 1941: 1-4).

Aynı şekilde Necmeddin Sadak da ortak beyannameye yönelik *"Türkiye'ye verilen İngiliz-Sovyet garantisi"* şeklindeki yorumları tamamen yanlış bulmaktadır. Makalesinde Sadak şöyle demektedir (Sadak, Akşam, 15 Ağustos 1941: 1):

> *"Bir defa İngiltere için Türkiye'ye "garanti" vermek bahsi söz konusu değildir. Çünkü İngiltere ile Türkiye arasında karşılıklı bir ittifak var. Sovyet garantisi ise akla gelir bir şey değildir. Garanti teminattır bunu isteyen devletlere verilir. Türkiye'nin siyasetinde ancak eşit şartlar içinde karşılıklı taahhütlere yer vardır. Mukabilini vermeden herhangi bir menfaat beklemeyi dış politikamıza sokmadık. Garanti kelimesinde bir derece kudretsizdik veya önleyemeyeceğimiz bir tehlike manası sezeriz. Bundan dolayı Türkiye kimseden ne garanti ister ne de verilecek garantileri kabul eder."*

Böylece ortak beyannamenin, neden garanti anlamına gelmediğine açıklık kazandıran Sadak da tıpkı Us gibi, mezkûr beyannameyi: Türkiye'ye karşı aynı siyaseti güttüğünü gösteren İngiltere ve Sovyet Rusya arasında Türkiye aleyhinde bir antlaşmanın mevcut bulunmadığı manasında yorumlamıştır (Sadak, Akşam, 14 Ağustos 1941: 1).

Hüseyin Cahit Yalçın'a göre müşterek notanın dikkate değer noktası Türkiye'nin bugünkü Avrupa harbine karışmamaktaki arzusunun Türkiye'nin müttefikleri ve dostları tarafından takdir edilmesidir. Nitekim son zamanlarda Türkiye'nin harbe karışmamak yolundaki çizgisinin Londra ve Ankara arasında bir soğukluk yarattığına dair mevcut dedikoduların, bu ortak beyanname ile ortadan kalkmasından Türkiye'nin memnuniyet duyduğunu aktaran Yalçın, İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında Türkiye aleyhinde bazı anlaşmalar yapıldığına dair söylentilerin de bu notalarla ortadan kalktığını belirtmektedir. İlaveten, İngiliz hükümetinin bir Avrupa devletinin taarruzuna uğrayacağı zaman Türkiye'ye yardımda bulunacağı yolundaki Ankara Antlaşması'nın hükmünü bu ortak nota ile yeniden teyit ettiğini söyleyen Yalçın, Türk-İngiliz ilişkileri bakımından yeni bir durumun söz konusu bulunmadığını da söylemektedir. Sovyetler Birliğinin dostluk tezahürünün de Türkiye'ye karşı tek taraflı bir garanti addetmeye imkân bırakmadığını öne çıkaran Yalçın, ortak notanın böylece garanti gibi yeni bir durum yaratmadığını belirtmektedir. Yalçın, Türkiye'nin hiçbir zaman hiçbir devletten tek taraflı bir garanti istemediğini ve kabul etmediğini de ilave ederek, her iki ülkenin müşterek notalarla Türkiye'ye beslediklerı sempatiyi ve bağlılığı ifade ettiklerini söylemektedir. Neticede Yalçın, ortak notanın, Türkiye'nin müstakil ve milli siyasetinin isabeti hakkında bir delil teşkil etmesi itibariyle memnuniyet yarattığını öne çıkarmaktadır (Yalçın, Yeni Sabah, 14 Ağustos 1941:1).

Aynı konuyu başmakalesine taşıyan bir başka isim Ulus'ta yazan Atay'dır. Atay'a göre, notaların Türkiye'ye verilmesinde, son zamanlarda, İngiltere ve Sovyetler arasında Türkiye aleyhinde yapılan konuşmalar ve neşriyatların yanı sıra Sovyetler Birliği'ne Boğazlar konusunda atfolunan bazı teklif ve müzakere söylentilerinin ortadan kaldırılmak istenilmesi etkendir. Ortak notaların bu maksatla verilmesinden dolayı hareketin yerinde ve doğru olduğunu belirten Atay, Türkiye'nin böyle bir durumdan ancak memnun olacağını söylemektedir (Atay, Ulus, 14 Ağustos 1941: 1).

Ortak notalardan memnuniyet duyan Türk hükümetinin kafasını karıştırmak niyetiyle Alman Hariciyesi, Molotov'un son Berlin ziyareti esnasında çok yetkili ağızlardan

çıkan ve açık delillere dayanan vesikalara sahip bulunduğunu ve bu vesikaların Türk toprağı üzerindeki Sovyet emellerini reddedilemez tarzda ispat ettiğini söylemiştir (Tan, 16 Ağustos 1941: 1). Anlaşılacağı üzere muhariplerin Türkiye üzerindeki propaganda yarışı sona ermiş değildir.

Stalingrad Savaşı Sırasında Rusya'ya İran'dan Kapı: İran'ın İngiliz-Rus İşgaline Uğraması ve Türkiye

Amerikan Başkanı Roosevelt ile İngiliz Başbakanı Churchill arasında Atlantik'te[9] (Sertel, Tan, 3 Eylül 1941: 1, 3) gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde pasif mevkide kalarak sadece hadiselerin gelişimine göre hareket eden demokrasiler, aktif bir siyaset takibine başlayarak teşebbüsü ele almaya karar vermiştir (Sertel, Tan, 26 Ağustos 1941: 1). Aktif olarak nitelendirebileceğimiz siyasetlerinin biri de İran'ın İngiliz ve Rus kıtaatı tarafından işgale uğramasıdır. Böylece Sovyet Rusya'ya mümkün olduğu kadar esaslı bir surette yardım edileceği hususunda demokrasiler tarafından yapılan vaatler fiiliyat sahasına konulmuştur. Daily Telegraph gazetesi bu konuda şu yorumu yapmaktadır: "*Bugün her zamandan ziyade Amerika ve İngiltere'deki fabrikalar Rusya meydan muharebesi için silah yetiştirmelidir. Churchill, Sovyet mukavemetinin bütün kış devam edeceği kanaatiyle Amerikan seyahatinden dönmüştür. Rus cephesini takviye etmek için yapılacak herhangi sevkiyat çok iyi neticeler verecektir.*" (Tan, 26 Ağustos 1941:1). İran'ın işgali üzerine Avam Kamarası'nda söz alan Mr. Price, İngiliz hükümetinin, İran'da yaptığı eylemi gerçekleştirmesine sevindiğini ve neticede İran genelinde mevcut karayolu ve demiryolu irtibatı sayesinde, dost Rusya'ya rahatlıkla yardım edeceğini bildirmiştir. Öte yandan Price, Almanların Türkiye üzerinden geçmeye kalkması veya Doğu cephesindeki olayların Müttefikler adına iyi gitmemesi durumunda bir tehlikenin yeniden ortaya çıkabilmesi ihtimalinden dolayı İngiliz hükümetinin dikkatli davranması gerektiğini de belirtmiştir (HC Deb 09 September 1941 vol 374 c106).

İran'ın işgali etrafında İngiliz hükümeti hem girişilen harekâtı hem de harekâtın sebeplerini İran'ın komşuları Türkiye, Mısır, Irak, Afganistan ve Suudi Arabistan'a bildirmiştir. Türk hükümetine teminatta bulunan İngiltere, her durum ve şartta Türkiye'nin menfaatlerine aykırı hareket etmeyeceğini söylemesinin yanı sıra İran'ın siyasi istiklali ve toprak bütünlüğü hususunda da Türkiye'ye teminat sunmuştur. İran'a yönelik İngiliz ve Sovyet hükümetinin giriştiği harekâttan Amerika da bütünüyle haberdar edilmiştir. Radyo gazetesine göre Londra ve Moskova'dan gelen haberler kapsamında bu askerî harekâtın sebepleri şöyle açıklanmıştır (Tan, 26 Ağustos 1941: 1-2):

> *"İngiltere ve Rusya'nın İran'da herhangi bir emelleri yoktur. Bu ülke, Sovyet Rusya'nın emniyeti ve Sovyet petrollerinin müdafaası için stratejik bir mevkide bulunmaktadır. Bu kadar önemli bir ülkede Alman ajanslarının bulunması tehlikeli görüldüğünden, bu tehlikenin ortadan kaldırılması amacıyla harekete geçilmiştir."*

[9]Roosevelt-Churchill müşterek deklarasyonu 8 maddeden oluşmaktadır. İki büyük devlet adamı sekiz maddelik müşterek deklarasyonlarında milletlerin istiklal ve hükümranlık haklarına hürmet edileceğini vadetmiş ve devamlı bir sulhun temelini milletlerin istiklal ve hürriyetine riayette bulduklarını bildirmişlerdir.

Reuters'e göre İngiltere'nin İran'daki ileri harekâtının ilk neticesi, Sovyetler Birliği ile Büyük Britanya arasında coğrafi açıdan sıkı bir iş birliği temin etmesidir. Böylece Filistin ve Suriye yoluyla Mısır'dan doğuya doğru Irak'a kadar uzanan İngiliz kontrolü sayesinde yakında İran'da ve sonra da Kafkasya'da Ruslarla birleşilerek devamlı bir cephe teşkili mümkün olacaktır. Ayrıca bu cephe Türkiye'yi Alman tehditlerine ve Nazi tecavüzüne karşı da takviye edebilecektir (Tan, 26 Ağustos 1941: 1).

Türkiye, İngiltere'nin verdiği teminatlara rağmen kendisi gibi bitaraf ülke İran'ın İngiliz ve Rus ortak saldırısına uğramasını hoş görmemiş basın kanalıyla da bu düşüncesini desteklemiştir. Bu işgali, totaliter yani harbi kazanmak uğruna her türlü haksızlık ve adaletsizliğin bir emaresi şeklinde niteleyen Sertel, işgalciler tarafından öne sürülen sebep ne olursa olsun Orta Doğu'da sulh için bitaraf kalmak dışında başka bir gayesi olmayan küçük bir milletin işgale uğramasını hukuken de doğru bulmamaktadır (Sertel, Tan, 27 Ağustos 1941:1). İran'ın hem İngiliz hem de Sovyet işgaline uğraması neticesinde Almanların nasıl hareket edebileceğine dair Amerika'da çıkan bir yazı Boğazların ehemmiyetini ortaya serdiği gibi Türkiye'nin hükümranlık haklarını da sorgulamıştır. Buna göre Amerika'da çıkan United Press gazetesine düşüncelerini açıklayan sabık Amerika Deniz Genelkurmay Başkanı A. Sterling; Almanların Kafkasya'ya yakın petrollere ancak denizden hücum edebileceklerini, buna mâni olmak için Türkiye'nin Boğazları İngilizlere rızasıyla açmasını, aksi takdirde İngilizlerin Boğazlara hücum etmeleri gerekeceğini çünkü şimdiki durumun eski harplerdeki durumlardan faklı olduğunu söylemiştir (Yeni Sabah, 3 Eylül 1941: 1-3). Tan gazetesine göre durum ve şartlar ne olursa olsun Türkiye, Boğazlar üzerinde Montreux Antlaşması'nın kendisine verdiği hakları kullanmak hususunda bugüne kadar olduğu gibi şimdiden sonra da kimsenin müdahalesini kabul etmeyecektir (Tan, 3 Eylül 1941: 1). Dolayısıyla Tan, Türkiye'nin istiklal ve hükümranlık haklarına tecavüz nitelendirdiği bu açıklamaya bütünüyle karşı çıkmıştır.

Washington Star gazetesi de "Rusya'ya İran'dan Kapı" başlığı altında neşrettiği makalede Rusya'nın diğer kısımlarla bağlantısını sağlayabilmesi için bir sıcak su kapısına olan ihtiyacı üzerinde durmuştur. Gazetede ana düşünce, Sovyetlerin Birinci Dünya Savaşı sırasında Boğazlara hâkim olmak imtiyazına eriştiği ancak neticede bu isteğinden mahrum bırakıldığı yönündedir. Bu nedenle Sovyetlerin bu mahrumiyetinin giderilmesi amacıyla İstanbul şehrinin beynelmilel bir şehir statüsüne kavuşturulmasıyla, bütün medeniyet âleminin bu durumdan istifade edebileceği öne çıkarılmıştır. Star gazetesinde çıkan bu makaleyi, Sovyet-Türk dostluk ilişkisini bozmaya yönelik zararlı hatta kundakçı yazı şeklinde niteleyen Ankara Radyo gazetesine göre, tahrik edici mezkûr yazı Türkiye'de olduğu kadar Sovyetlerde de müteessir etki uyandırmıştır (Yeni Sabah, 3 Eylül 1941: 1-3). Nitekim böyle bir yorumda, İstanbul'un beynelmilel bir şehir statüsüne kavuşturulması ileri sürülerek Rusların Boğazlar üzerinde hırslarını tahrike gayret söz konusudur. Böylece gazete, Sovyetlerle Türkler arasına bir kundak sokmaya çalışmaktadır. Bu yazıyı neşreden gazetecinin cehaletine veren ve harbin gelişimi karşısında Boğazların kazandığı yeni ehemmiyetten habersiz bulunduğunu söyleyen Sertel, özellikle Boğazların Türkiye'nin hâkimiyetinde bulunması sayesinde Yakın Doğu'nun harp tehlikesinden korunduğunu belirtmektedir. Sertel'in ölçüsüz zararlar verebilecek bu yazının üzerinde durmasının sebebi ise Amerika'da bazı kimselerin kendi Başkanlarının ana prensiplerini (milletlerin istiklal ve

hükümranlık haklarına hürmet) dahi inkâr edecek derecede gaflet içerisinde bulunmalarıdır (Sertel, Tan, 4 Eylül 1941: 1-2).

Boğazlar hakkında çıkan bu tarz yorumlar ve savaş sürecinde Boğazların kazandığı ehemmiyet karşısında Türkiye, hükümranlık haklarına sahip çıktığı gibi Yakın Doğu bölgesinin bir savaş tehlikesinden korunduğu üzerinde de sıklıkla durmuştur. Boğazların giderek artan ehemmiyeti karşısında Türkiye, Müttefik gemilerine Boğazları kapatma yolundaki Alman-Sovyet baskısının yerine, bu kez Boğazları Müttefiklere açma yolundaki İngiliz-Sovyet baskısıyla karşı karşıya gelebilirdi. Nitekim İngiltere ve Sovyet Rusya'nın arasında hiçbir antlaşma bulunmamasına rağmen Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırısıyla, bu iki ülke ortak düşman kabul ettiği Almanya'ya karşı el ele savaşır hale gelmiştir (Aydın 2014: 446). Savaş ortamında ilişkilerin hızlı bir şekilde değişmesi neticesinde üzerinde hem Mihver hem de Müttefik baskısını hisseden Türkiye ise bitaraflık tezini yeniden gündeme taşıyarak kendini güvende hissetmek isteyecektir (Coşar, Ulus, 18 Eylül 1941: 1).

Boğazlar üzerindeki gelişmeler hiç şüphesiz Almanlarla savaş halinde bulunan Ruslar tarafından da dikkatle izlenmiştir. Özellikle Almanların işgalinde bulunan Bulgaristan'daki askeri hazırlıkları yakından takip eden Sovyet Rusya bu bölgede askeri tahşidat yaptığını öne sürmüştür. Bulgaristan'da Alman hazırlığının arttığını ve Bulgaristan'ın askeri bir üs vazifesini görmesine müsamaha edilmeyeceğini bildiren Moskova, protestosunu bildiren bir notayı Bulgar hükümetine sunmuştur (Tan, 12 Eylül 1941: 1). Moskova'nın sunduğu protesto notası üzerine Alman Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Türk-Bulgar sınırında sözde Alman askeri yığınağı yapıldığı hakkındaki haberleri resmen tekzip etmiştir. Berlin'e göre Sovyetlerin çıkardığı bu şayialar, Türk-Alman ilişkilerini bozmak ve gözleri Suriye'de cereyan eden hadiselerden çevirmek amacıyla yapılan propaganda neşriyatıdır (Tan, 13 Eylül 1941: 1). Türkiye de sınır komşusu olması münasebetiyle Bulgaristan'daki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu itibarla Bulgaristan'la arası açılan Sovyet Rusya hava kuvvetleriyle Bulgar limanlarını bombardıman ederek buradaki gemileri dağıtmaya teşebbüs edebilir ve hatta belki de Bulgaristan'a harp ilan edebilirdi. Bu durum Karadeniz'de ve hatta Türkiye'nin Trakya sınırında bir takım karışıklıklara sebebiyet verebileceği için Bulgaristan'daki hazırlıklar Türkiye tarafından da dikkatle takip edilmiştir (Sertel, Tan, 14 Eylül 1941: 1). Nitekim Doğu savaşında Almanya karşısında gerileyen Sovyet Rusya tarafından sık sık Türkiye'nin kendi bloklarında Almanya karşısında savaşa girmesi tekrar edilirken, kaynağı Sovyet Rusya merkezli Türkiye'ye yönelik birtakım propagandalar yine basında yerini almıştır. Bu propagandalardan bir tanesi Bulgar bayrağını taşıyan bazı İtalyan gemilerinin Boğazlardan geçmesi meselesi üzerinedir. Bu konuda, Avam Kamarası'nda bir beyanatta bulunan İngiliz Dışişleri Bakanı Eden: *"Türkiye hükümetinin Montreux Antlaşması gereğince Boğazların muhafazası sıfatıyla gerekli taahhütlerini bütün manasıyla yerine getirecek tedbirleri alacağına Britanya hükümetinin tam itimadı var."* demiştir. İlaveten de Türkiye'nin, Bulgar hükümetinin bir miktar İtalyan destroyeri alarak Boğazlardan geçirmek istediğine dair bir talebinin olmadığını da bildirdiğini söylemiştir (Ulus, 9 Ekim 1941: 1; Vakit, 9 Ekim 1941: 1).

Basında çıkan bu tarz haberlerin ardından Türk-Alman hükümetleri müşterek bir tebliğ yayınladılar. Ankara'da yayınlanan müşterek tebliğ şöyledir (Tan, 9 Ekim 1941: 1):

> *"Son haftalar zarfında yabancı yayınlar ve radyo haberleri, defalarca muhtelif tarzlarda Almanya'nın birtakım taleplerde bulunduğu, tazyikler yaptığı, Bulgaristan'da tahşidatta bulunduğu ve Türkiye'ye karşı bir taarruz hareketine geçmek üzere olduğu sanılarını oluşturmaya çalışmaktadırlar. Türk ve Alman hükümetleri bu maksatla öne çıkarılan rivayetlere hiçbir zaman en küçük bir ehemmiyet atfetmemiş olmakla beraber, her türlü asılsız ve gerçek olmayan yayınların iki memleket arasında 18 Haziran 1941 tarihli antlaşma ile teyit edilmiş olan karşılıklı dostluk ilişkisine hiçbir durumda zarar vermeyeceğini beyan etmek hususunda mutabık kalmışlardır."*

Tasvir-i Efkâr gazetesindeki isimsiz başmakale, Türk-Alman ortak tebliğinin çıkmasına neden olan propagandalar silsilesine açıklık getirmektedir. Buna göre, propagandalardan ilki Bulgaristan'da ya Bulgarların veyahut İtalyanların yığınak yaptıkları ve maksatlarının Trakya'ya hücum olduğuna yöneliktir. Propagandaların ikinci ise, İtalyan zırhlılarının Bulgar bayrağı altında Boğazlardan geçeceği söylentileridir. Bunların yanı sıra, Almanların Kafkasya'yı arkadan vurmak için Anadolu'dan yol istemek mecburiyetinde oldukları propagandalarının arkasından, yine Almanların, İngilizleri Suriye ve Irak'tan çıkarmak maksadıyla, Anadolu topraklarını üs yapacakları söylentileri söz konusudur. Bu tarz söylentiler etrafında Türkiye'yi içine alan propagandalar karşısında çıkartılan Türk-Alman ortak tebliğini değerlendiren Tasvir-i Efkâr gazetesine göre, gerek Türkiye gerek Almanya bu tarz rivayetlere en küçük ehemmiyet vermediğini ortaya sermiştir. Buradan hareketle gazetenin yorumuyla, iki hükümet tarafından neşredilmiş olan tebliğ nihayet yukarıda belirtilen propagandaları kökünden silip süpürecektir (Tasvir-i Efkâr, 9 Ekim 1941: 1).

Türk-Alman müşterek tebliği üzerine değerlendirme yapan Daver, bu tebliği, iki ülkenin dostluğunu pekiştiren bir gelişme biçiminde ele alarak, ortak tebliğin, iki dost ülke arasına nifak sokmak yolundaki gayretlerin yararsız olduğunu ortaya serdiğini söylemektedir (Daver, İkdam, 9 Ekim 1941: 1).

Buradan hareketle basın, Türk-Alman dostluğunu teyit etmek üzere yayınlanan ortak tebliğden sonra bu iki ülkenin dostluklarına zarar vermek için öne çıkarılan birtakım propagandaları boşuna gayret biçiminde değerlendirmektedir (Us, Vakit, 9 Ekim 1941: 1). Ortak tebliğin, Avrupa harbinin yeni yeni safhalara girdiği, yeni yeni hadiselere gebe olduğu bir zamanda yayınlanmasıyla, Türkiye'nin tutumunda hür ve milli politikasında müstakil bulunduğunu ilan ettiğini söyleyen Son Telgraf gazetesi yazarı Etem İzzet Benice'ye göre Türkiye'yi harbe dâhil edecek tek neden hak ve menfaatlerini müdafaa kararı olabilir (Benice, Son Telgraf, 9 Ekim 1941: 1). Anlaşılıyor ki, Benice birtakım söylentilerin ya da propagandaların Türkiye'yi savaşa sürüklemeyeceğinden emin vaziyettedir. Bu durumda, Türkiye'nin bağımsız bütünlüğü içerisinde kendisine saran ve propaganda söylemleriyle de içine alan ihtilafların dışında kalma niyeti söz konusudur.

Sadak'a göre de Türkiye kendisi hakkında çıkarılan propagandaları bu kez kendi kamuoyundan ziyade yabancı muhitleri aydınlatmak üzere bir ortak tebliğ ile tekzip etmiştir. Yazara göre bu tekzip Türkiye'nin dostlarına da emniyet vererek, onların da tehlikede olmadığımızı anlamasına yardım ve hakkımızdaki endişeleri gidermeye hizmet edecektir. Yine yazara göre, bu müşterek tebliğ, Türkiye'nin izlediği dürüst bitaraflık politikanın ürünü olan Türk-Alman dostluğunun sadece açık bir göstergesi değil aynı

zamanda bu antlaşmanın geçici ya da aldatıcı olmadığının da bir delilidir (Sadak, Akşam, 9 Ekim 1941: 1). Türk basınının, ortak tebliğ üzerinden aslında Türkiye'nin, kendi müttefiki İngiltere'yi herhangi bir tehdit altında bulunmadığına dair rahatlattığına vurgu yapmasının yanı sıra İngiltere'nin düşmanı Almanya ile yine İngiltere'nin müttefiki Türkiye'nin imzaladığı Haziran 1941 Saldırmazlık Paktı'nın çeşitli söylemlerle yıkılmayacağını da öne çıkarması söz konusudur.

Müşterek Alman-Türk tebliğ ile ilgili Ulus'ta yazan Atay'ın değerlendirmesi de şöyledir (Atay, Ulus, 9 Ekim 1941: 1-2):

> *"Alman ve Türk hükümetleri tarafından yayınlanan tebliğ, yalnız iki dost ülke kamuoyu üzerinde mesut bir tesir yapmakla kalmayacaktır: bu iki memleket arasındaki dostluk münasebetlerinin ve bu nazik bölgede barış nizamının devam etmesinde menfaat gören herkesi yeniden ferahlandıracaktır. Ayrıca Türkiye'ye samimi yakınlık duyanların, içten dostluk besleyenlerin ve savaş faciasının bulaşma sahasını ne kadar mümkünse o kadar sınırlamak isteyenlerin bundan ancak memnun olacaklarına da şüphe etmeyiz"*

İkinci Dünya Savaşı başladığı andan itibaren coğrafi vaziyeti nedeniyle savaşta önemli rol sergilemeye müsait bulunan Türkiye üzerine bazen gizli bazen de açıktan sergilenen propaganda gürültüleri arasında yayınlanan Türk-Alman tebliğinin kamuoyuna hakikatleri ortaya serdiğini söyleyen Yalçın, bu ortak tebliğden ancak fayda beklenebileceğini söylemektedir. Buradan hareketle Yalçın, Türk kamuoyunu telkin ve teskin etmesinden dolayı yayınlanan ortak tebliğden memnun bulunduğunu kamuoyuna bildirmektedir. Neticede Yalçın, muharip tarafların birbirleri aleyhinde hissiyat uyandırmak amacıyla özellikle bitaraf ülkelerde nahoş haberler yaymalarına alışık bulunan Türkiye hükümeti ve kamuoyunun birtakım propagandaların etkisinde kalmamayı öğrendiğine açıklık kazandırmıştır (Yalçın, Yeni Sabah, 10 Ekim 1941: 1)

Anlaşılacağı üzere ortak tebliğ sadece Türk basınında değil Alman basınında da memnuniyetle karşılanmıştır. Alman gazetelerine göre müşterek tebliğ Türkiye ile Almanya arasındaki kati itimadın göstergesidir. Berlin'de çıkan Berliner Börsen Zeitung gazetesi bu münasebetle yazdığı yazıda şu değerlendirmeyi yapmaktadır (Ulus, 9 Ekim 1941: 1):

> *"Duruma bakılırsa bu beyanname Türkiye'yi İngiltere'ye kölelik yapmaya zorlamak yolundaki bütün teşebbüslerin şiddetli reddi demektir. Gözleri olan herkes görür ki, İngiltere bugünkü harbi hazırladığı zamanlarda bile her çareye başvurarak Türkiye'yi tecavüz cephesine sokmaya çalışmıştır."*

Alman basınında çıkan bu yazıyı, *"Türk-Alman Müşterek Deklarasyonu"* başlıklı makalesinde değerlendiren Sertel, Türkiye'nin, Almanya ile olduğu kadar İngiltere ile de dost yaşamak arzusunda bulunmasından dolayı, her iki ülkeye karşı kendi bitaraflığını bozacak tarzda dedikoduların çıkarılmasından rahatsızlık duyduğunu aktarmaktadır. Buradan hareketle, İngiliz basınında çıkan dedikoduların, Türkiye'yi ve Berlin'i rahatsız ederken; Alman basınında çıkan dedikoduların da İngiltere'yi rahatsız ettiğine değinen Sertel, netice itibariyle muharip ülke basınında çıkan yazıların, her iki ülke ile de bitaraf

kalmak isteyen Türkiye açısından, dostluk ve itimat havasını zedelemeyecek biçimde olmasını temenni etmektedir (Sertel, Tan, 10 Ekim 1941: 1-2).

Müşterek beyanname ile ilgili olarak Bulgaristan da memnuniyetini dile getirmiştir. Sofya kaynaklı habere göre, müşterek beyanname Sofya siyasi yetkilileri tarafından ehemmiyetli görülen, Türk ve Alman hükümetlerinin, Balkanlar'ın güney doğusunda barışı muhafaza için gösterdikleri iyi niyetlerin bir delili biçiminde değerlendirilmiştir. Bulgar siyasi yetkilileri de bu beyannameyi, Bulgaristan'ın Mihver devletleriyle birlikte Türkiye'ye saldırmak için hazırlıklarda bulunduğuna dair yabancı basında yer alan haberlerin tam ve kesin tekzibi şeklinde ele almışlardır (Tan, 11 Ekim 1941: 1). Türk-Alman müşterek deklarasyonu yayınlandığı sıralarda, Alman saldırısı karşısında sıkışan Rusya için Sovyet gazetesi Pravda ise şunları yazmaktadır (Tan, 13 Ekim 1941: 1):

> *"Tehlike büyüktür. Bu tehlikeyi küçümsemek cinayet olur. Hitler'in Yıldırım Harbi'nin sonuçsuz kaldığı ve onu süratli ve kısa bir darbe ile yenmeye muvaffak olacağız ümidine kapılmayalım. Hayır! Alman faşistliğini mahvedecek olan harp uzun bir harp olacak ve bizden büyük bir kuvvet ve cesaret isteyecektir. Ahval ne olursa olsun Faşizm yıkılacaktır."*

Rus cephesinde Alman harekâtının genişlemesi doğrultusunda Times gazetesi, bu durumun Türkiye için tehlike arz ettiğini yazmıştır (Yeni Sabah, 7 Kasım 1941: 3). Berlin, Times'da çıkan bu yazıyı; Türk-Alman dostluğunun baltalanmak istenmesi gibi yeni bir İngiliz propagandası biçiminde değerlendirilerek, özellikle yetkili Türk siyasetçilerin bu teşebbüslerin arkasında gizlenen politikaları anladıklarına dikkat çekmiştir (Akşam, 7 Kasım 1941: 1). Dolayısıyla Berlin, Türkiye'ye yönelik bir Alman tehdidinin bulunmadığı ve Türk-Alman dostluğunun sağlamlığı üzerinde durmuştur.

Türkiye'nin siyaseti hakkında bir makale neşreden İsviçre'de yayınlanan Journal de Geneve gazetesi de, üç şekilde öngörüde bulunmuştur. Buna göre Türkiye ya Mihvere katılacak ya hiç olmazsa kara ve deniz sahalarından Alman ve İtalyan kuvvetlerinin serbest geçmelerine müsaade edecek ya da bitaraf kalacak ya da Anglosaksonlarla iş birliği yapacaktır. Gazetenin, Türkiye'nin izleyebileceği siyaset hakkındaki değerlendirmelerini Nadi, bitaraftık hariç diğer öngörüleri faraziye biçiminde ele almış ve bir kere daha dünya harbi karşısında Türkiye'nin vaziyeti ve siyasetini yenilemiştir: "Harp harici, bitaraf" (Nadi, Cumhuriyet, 12 Kasım 1941: 1).

Türkiye bitaraf siyaseti üzerinde dururken, Reuters kaynaklı bir haber, Lordlar Kamarası'nda bir nutuk veren Mareşal Birdwood'un konuşmasında Türkiye'den bahsetmiş olduğunu bildirmektedir. Buna göre (Yeni Sabah, 14 Kasım 1941: 1; HL Deb 12 November 1941 vol 121 c7, HL Deb 12 November 1941 vol 121 c8):

> *"Pek çok arkadaşımın güvenle baktığı, kimilerine göre ise biraz kaygıyla izlenen bir ülke var. Türkiye şu an için sakin ve sürekli tetikte, ancak kesinlikle tecridin birden fazla kez felaketle sonuçlanan bir istilayı davet ettiğinin tam olarak bilincinde. Koşullar Türkiye'yi yanımıza çekebilir ve Türkiye çok yardımsever bir tarafsız, güçlü ve sadık bir Müttefike dönüşebilir."*

Mareşal Birdwood böylece, değişen şartlarla beraber Türkiye'nin endişeye kapılmadan Müttefik safına katılmasını beklemektedir.

Görüldüğü üzere Alman ilerleyişi devam ettiği için gerek Sovyet Rusya'da ve gerekse onun müttefiki haline gelen İngiltere'de endişe arttığı sürece Türkiye'ye yönelik yine birtakım iddialar basın aracılığıyla gündeme taşınmıştır. Ancak 1941 yılı Aralık ayında hem Alman ordularının Moskova civarındaki yenilgisi hem de Amerika Birleşik Devletleri'nin Müttefikler safında savaşa girmesi Türk siyasi çevresinde, Müttefiklerin savaşın galibi olacağı yönündeki tereddütleri ortadan kaldırmıştır. Olayların bu şekle bürünmesi Türkiye'nin tarafsızlığının önemini daha da artırdığı gibi Almanya tarafında savaşa katılma ihtimalini de sıfıra indirmiştir (Hasanlı 2011b: 78).

Stalingrad Savaşı Sırasında Eden'in Moskova Ziyareti ve Türkiye

Rusya'da artan endişeler etrafında İngiliz Başbakanı Churchill, Sovyet Rusya ile doğrudan temas kurmak üzere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'i Moskova'ya göndermiştir. 15 Aralık'ta Moskova'ya ulaşan Eden, Stalin ile ilk görüşmesini 16 Aralık 1941 günü gerçekleştirmiştir. Eden bu görüşme ile alakalı ilk raporunu 5 Ocak 1942'de vermiştir. Eden'in raporuna göre Stalin savaş sonrası dünyasıyla ilgili görüşlerinin[10] yanı sıra Türkiye ile ilgili de görüşlerini şöyle ortaya koymuştur: "*…Türkiye, Ege'de, Yunanistan için önemli adalarda onun lehine muhtemel ayarlamalardan sonra 12 Adaları almalıdır. Türkiye, Bulgaristan'dan ve mümkünse kuzey Suriye'den bazı kısımları da almalıdır*." Gürün'e göre Stalin bu teklifleri yaparken Türkiye'nin savaşa gireceği faraziyesiyle hareket etmiştir. Nitekim Türkiye savaşa dâhil olursa Rusya üzerindeki Alman kuvvetlerinin bir bölümü doğal olarak Türkiye üzerine kaydırılacağından dolayı Rusya doğrudan menfaat elde edecektir (Gürün 1999: 242-243). Stalin'in Türkiye üzerindeki söylemleri Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Aktay tarafından doğrulanmıştır. Neticede Ankara hükümeti, Stalin'in Türkiye'ye yönelik toprak tavizine kuşku ile yaklaşmış, bunun arkasından Boğazlar meselesinin gündeme taşınacağına dair şüphelerini ortaya koymuştur (Bilge 1992: 162).

Nitekim Eden'in Moskova ziyareti hakkında Alman propagandası da boş durmamıştır. Bu noktada Eden'in Rusya ziyareti, İngiltere ve Rusya'ya karşı doğu ülkelerinde bir şüphe uyandırmak için Alman propagandası tarafından istismar edilen meselelerin içinde yerini almıştır. Alman yayınları, Moskova görüşmeleri sırasında Rusya'ya İran'ın kuzeyinde ve Türkiye'de hareket özgürlüğü sözü verildiğini kesin olarak belirtmiştir. Almanya'dan gelen bu ifşaatlar, Eden tarafından Boğazların Rusya'ya ücretsiz bir hediye olarak verildiğini ima eden yerel Alman ajanslarının fısıltılı propagandasıyla tamamlanmıştır. İngiliz basınına göre, Türk resmi çevreleri ve Türk basınının sorumlu bir kesimi bu hikâyeleri fazla ciddiye almamış ve bu beceriksiz fesat girişimine omuz silkmiştir. Yeni Sabah gazetesinde yazan Yalçın da bu propagandaya alaylı bir şekilde eğilmiş ve Türkiye'nin, İngiliz sadakatine ve savaştan sonra da devam edecek olan Türk-İngiliz ittifakının birliğine dair inancını bütünüyle koruduğunu belirtmiştir. Yalçın

[10] Müttefiklerin zaferinden sonra yapılacak sınır değişiklikleri konusunu gündeme getiren Stalin, Türkiye'yi de unutmamıştır. Buna göre Stalin, tarafsızlığa uyduğu takdirde Türkiye'nin ödüllendirilmesi, Almanya'nın yanında yer aldığı için Bulgaristan'ın cezalandırılması gerektiği üzerinde durmuştur (Hasanlı 2011b: 79).

makalesini, son savaş sırasında o zamanlar Türkiye'nin müttefiki olan Almanların, kendileriyle ayrı bir barış yapmaya rıza göstermesi halinde Boğazları Çar'a teklif ettiklerini ancak İngilizlerin ise tarihinde kendi müttefiklerine yanlış yaptıklarına dair bir örneğin olmadığını söyleyerek bitirmektedir (Yalçın, Yeni Sabah, 4 Ocak 1942: 1; The Times, 6 Ocak 1942: 4). Türk basını savaşın giderek Almanya aleyhine dönmesi ile birlikte Alman karşıtı yayınlar yapmaya başlamıştır.

Türk Hükümeti'nin Moskova görüşmelerinin Türkiye'yi ilgilendiren kısmından tam olarak haberdar edildiğine inanması için nedenler olduğunu öne çıkaran Times gazetesi, mevcut süreçte Ankara'ya dönüşü beklenen İngiliz Büyükelçisi'nin bu konuşmaları doğrudan anlatarak Türk hükümetini aydınlatma fırsatına sahip olacağını belirtmektedir (The Times, 6 Ocak 1942: 4). Boğazlar meselesine dair kuşkuları dağıtmak niyetiyle hareket eden Eden 8 Ocak 1942'de Avam Kamarası'nda Türkiye üzerine şöyle konuşmuştur (Bilge 1992: 162; HC Deb 08 January 1942 vol 377 c173, HC Deb 08 January 1942 vol 377 c174):

> *"Moskova'dayken Tahran ve Ankara'daki temsilcilerimizle istişare istemenin faydalı olacağını düşündüm ve Sovyet hükümeti de gerekli düzenlemeleri yaptı. Türkiye Büyükelçimiz söz konusu olduğundan, Almanların Moskova ziyaretimden dolayı fesat çıkarmaya çalışmasının ihtimal dışı olmadığını düşündüğüm için bunu yaptım ve bu beklentide hayal kırıklığına uğramadım. Müzakerelerimizin Türkiye'yi ilgilendiren kısımları hakkında Ankara temsilcimize bizzat bilgi vermek istedim. Büyükelçimiz geri döndü. Zamanı gelince Türk Bakanlara rapor verecek ve onlara mesajımı iletecek. Şimdilik şunları söyleyebilirim ki görüşmelerimizde Türkiye'den her bakımdan dostça bahsettik. Türkiye'nin Müttefiklerin zaferinden korkacak bir şeyleri yoktur. Türkiye'nin toprak bütünlüğü hiçbir tehlikeye maruz değildir. Türkiye'nin toprak bütünlüğü o mahalden hiçbir şekilde tehdit altında değildir. Geçen sonbaharda Türkiye'ye verdiğimiz İngiliz-Sovyet vaatleri tam anlamıyla karşılanacaktır. Sovyetler Birliği ve biz Türkiye'yi kuvvetli ve müreffeh görmek isteriz. Rusya ile Türkiye arasında sıkı bir anlaşma lüzumu, Atatürk tarafından yeni Türkiye için konulmuş bir prensiptir. Bu siyasetin doğruluğu harbin safhaları arasında her geçen gün biraz daha belirgin hale geliyor."*

Böylece Eden, Moskova görüşmelerinde Türkiye'den dostça bahsedildiğini konuşmasında ortaya koymuştur. İlaveten Eden'in Moskova görüşmelerinde Ankara'daki İngiliz Büyükelçisinin hazır bulunmasının Türkiye'de ne kaygı ne de telaş uyandırdığını belirten Sertel, Türkiye'nin hem İngiliz müttefikinin dürüstlüğünden hem de Sovyetlerin Türkiye'ye karşı hiçbir fena niyet beslemediğinden emin olduğunu söylemiştir. Böylece Eden'in bu açıklamalarının, Moskova görüşmeleri etrafında propaganda yapanların maksatlarını bozduğunu belirten Sertel, mevcut beyanatın vaziyeti aydınlatması bağlamında duruma hizmet ettiğini ifade etmiştir (Sertel, Tan, 10 Ocak 1942: 1).

Genel itibariyle Türk basını Eden'in Avam Kamarası'nda Türkiye hakkında gerçekleştirdiği konuşmasını; İngiliz-Rus iş birliğinin Türkiye adına hiçbir gizli kapaklı tarafı bulunmadığının açık ifadesi şeklinde kamuoyuyla paylaşmıştır (Nadi, Cumhuriyet, 10 Ocak 1942: 1-3; Sadak, Akşam, 11 Ocak 1942: 1-2).

Eden'in nutkunda da belirttiği ve kendisiyle birlikte Moskova görüşmelerine katılan İngiliz Elçisi Sir Knatcbull-Hugessen Ankara'ya dönüşünde basının sorularını yanıtlarken, Moskova'da Stalin, Molotov ve Eden arasında gerçekleşen konuşmalarda Türkiye'den dostane bir şekilde bahsedildiğini, Türkiye'nin izlediği bitaraflık siyasetinin İngiltere'de olduğu gibi Rusya'da da tamamen onaylandığını ve takdir edildiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 14 Ocak 1942: 1).

Eden'in ve ardı sıra Büyükelçi Sir Knatcbull-Hugessen'in Moskova'da Türkiye hakkında dostane bahsedildiğini ortaya koymalarına rağmen, Almanlar tarafından mezkûr görüşmelerde İngilizlerin Sovyetlere- Çanakkale ve Boğazlar- bir takım arazi terki iddiaları gündeme taşınmış (Ulus, 19 Ocak 1942: 1) ve bu doğrultuda Alman basını, Eden'in Moskova Görüşmelerinde Boğazları Sovyetlere vadettiği konusunda ısrarcılığını da sürdürmüştür (Cumhuriyet, 21 Ocak 1942: 1).

Türkiye'nin "yumuşak karnı" Boğazlar hakkında Almanların gündeme taşıdığı bu tarz iddialar bitaraf Türkiye'yi Müttefiklerden soğutarak Mihver cephesinde yer almasını sağlamak için oldukça akıllıcadır. Bu bağlamda, Orta Doğu'nun anahtarını elinde tutan Türkiye'nin sahip olduğu konumdan faydalanmak isteyen Almanya'nın bu tarz propagandalardan fayda beklediği açıktır. Ancak menfaatleri gereği hareket eden Türkiye çizdiği bitaraftık siyasetini de -her türlü propagandaya rağmen- değiştirmeyecektir. Böylece Türkiye kendi gücüyle savaş dışı kalma politikasından ayrılmayacağına dikkat çekerek, hakkında her söylenen ve yazılana itibar göstermeyeceğini ifade etmektedir.

Bu tarz propagandalar karşısında Türkiye'yi rahatlatmak isteyen İngiltere, Sovyetler Birliği ile yaptığı görüşmelerin ana hatlarını Ankara Büyükelçisi Sir Knatcbull-Hugessen vasıtasıyla 27 Mayıs 1942'de Türk hükümetine aktarmıştır. Mezkûr ziyaretiyle Sir Knatcbull-Hugessen, 10 Ağustos 1941'de Sovyetler Birliği ile birlikte Türkiye'ye, Montreux Sözleşmesi'ne ve toprak bütünlüğüne saygı gösterileceğine ilişkin olarak verdikleri güvenceyi bu kez yeniden yazılı olarak teyit etmiştir.[11] Mayıs 1942'den itibaren Alman-Sovyet cephesindeki durum giderek ağırlaştı. Kırım ve Harkov'da ağır kayıplar yaşayan Sovyetler, Türkiye'ye karşı askeri hazırlıklarını (5 Mayıs'ta kırk beşinci ve kırk altıncı ordu komutanlarına Türk topraklarına girmeye hazırlanmaları emri) ertelemek zorunda kaldı ve bu da Türkiye'nin sınırdaki konumunu güçlendirdi. Yani bir bakıma Alman birliklerinin Kafkasya'ya yaklaşması, Türkiye'nin savunma hattını güçlendirmesine yol açtı (Hasanlı 2011a: 24).

Stalingrad Savaşı'nın Sonuna Doğru Türk-Rus İlişkileri

Türk-Rus ilişkileri ile ilgili olarak 1942 Ağustos'unda önemli bir olay gerçekleşmemiştir. 21 Ağustos'ta Moskova Büyükelçisi Cevat Açıkalın, Molotov ile ilk görüşmesini yaptığı sıralarda Almanlar Kafkasya'ya doğru ilerlediği için Türkiye Hopa ve Trabzon havalisinde bazı askeri tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin Sovyet hükümetinde, Alman başarısı halinde Türkiye'nin fırsattan yararlanarak Rusya'ya saldıracağı yolunda

[11]Gerek Eden'in Moskova ziyaretinde gerekse Molotov'un Mayıs 1942'de Londra'ya yaptığı ziyarette sınırlar meselesi bir anlaşmaya bağlanamamıştır. 23 Mayıs 1942'de Eden'in sınır meselesini dışarıda bırakan bir anlaşma teklifi Stalin tarafından kabul edilince 26 Mayıs'ta İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında bir ittifak anlaşması imzalanmıştır (Bilge 1992: 162-163; Aydın 2014: 448).

kuşku yarattığı gündeme taşınmıştır (Gürün 1999: 243). Türkiye ise Karadeniz çevresindeki bütün askeri tedbirleri Almanya ve İtalya'ya karşı aldığını Sovyet Rusya'ya bildirmiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği aleyhine bir tertibin içerisinde yer almadığı gibi Anadolu'yu Almanya'ya kapatarak hem Sovyetler Birliği'ne İran üzerinden ulaşan yardım yolunu hem de İngiltere'nin imparatorluk yolunu korumuştur (Bilge 1992: 164).

Ancak ne var ki Müttefiklerin Afrika'ya yaptıkları çıkarma başarıya ulaşıp, General Rommel ordusunun yenilgisi belirginleşince Churchill, Genelkurmaya gönderdiği bir talimatla, Türkiye'nin Müttefikler safında yer alması için birtakım tedbirlerin alınmasını istemiştir. Bu konuda Amerikan Başkanı Roosevelt ile istişarede bulunan Churchill 24 Kasım 1942'de Stalin'e bir mektup göndermiştir (Gürün 1999: 244). Türkiye'nin savaşa katılması düşüncesini öne süren Churchill, ülke bütünlüğü ve statüsünün korunması yolunda hem İngiltere ve Sovyet Rusya hem de Amerika'nın Türkiye'ye verilecek güvenceye katılmasını istemiştir. Böylece Türkiye savaşa katılırsa Suriye'de önemli bir kuvvet meydana getirilecek, Sovyetler Birliği'ne Karadeniz'den denizyolu ile yardım sağlanacak ve Romanya'daki petrol kuyuları bombalanabilecektir. Stalin de Türkiye konusunda aynı fikirde bulunduğunu dolayısıyla ilkbahara kadar Türkiye'nin savaşa katılması için mümkün olan her girişimin yapılmasını talep etmiştir (Bilge 1992: 166). Türkiye'nin savaşa girmesi planlanma aşamasındayken, talimat almak üzere Ankara'ya çağrılan Moskova Büyükelçisi Cevat Açıkalın Molotov'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Molotov: "*Kuzey Afrika harekâtı ve Akdeniz'de ortaya çıkan yeni durum dolayısıyla Türkiye'nin siyasetinde bir değişiklik var mıdır? Akdeniz'de bugün vaziyet eskisi gibi değildir. Türkiye'nin durumu deneniyle Almanlar asabileşiyor. Onun vaziyetine çok önem veriliyor. Acaba büyükelçi bu hususta bir şey söylemek ister mi, yoksa bu konu etrafında konuşmayı ileriye mi bırakmak ister*" demiştir. Aynı görüşmenin devamında Molotov, Almanlara karşı bir takım harekâta giriştiklerinden ve Stalingrad önünde Alman kuvvetlerini çevirdiklerini ve bunları yok etmek üzere bulunduklarını da belirtmiştir (Gürün 1999: 245-246). Böylece Molotov, savaşa girmesi beklenen Türkiye'nin hem Kuzey Afrika'da hem de Doğu'da (Stalingrad) Almanya'ya karşı üstünlük elde eden Müttefiklerin yanında rahatlıkla yer alabileceğinin sinyallerini üstü kapalı bir biçimde vermiştir. Çünkü bu görüşme, Churchill ve Stalin'in Türkiye'nin savaşa girmesi hususunda hemfikir bulundukları süreç içerisinde cereyan etmiştir.

Türkiye bulunduğu mevkii dolayısıyla Almanya'ya karşı "ikinci cephenin" açılmasında anahtar ülke konumunda zikredilmiştir. Bu bağlamda Roosevelt ve Churchill 14 Ocak'ta Casablanka'da bir araya gelmişler, görüşmeler neticesinde iki devletin genelkurmay başkanlarının hazırladığı ortak plan 23 Ocak 1943'te kabul edilmiştir. Sovyetler Birliği'ne yeni bir yardım yolu açmak ve Almanya'yı güney kanadından vurmak için fikir birliği içerisinde bulunan Roosevelt ve Churchill, bu minval üzere Akdeniz'de girişilecek hareketler bölümünde Sicilya'nın işgali ile Türkiye'nin faal müttefik haline getirilmesini öngörmüşlerdir (Bilge 1992: 166). Casablanka Konferansı'nın kararını Türkiye'ye anlatmak üzere Churchill Adana'da Cumhurbaşkanı İnönü ile bir araya gelmiştir. Churchill 30-31 Ocak 1943'te gerçekleşen genel görüşmelerin savaş sonrası dünyası ve milletlerarası bir teşekkül kurulması ile Türk-Rus ilişkilerin geleceği olmak üzere iki konu üzerinde yoğunlaştığını belirtmektedir (Gürün 1999: 247). Adana Görüşmeleri'nde Churchill, Türkiye'nin Ankara Paktı doğrultusunda derhal savaşa

katılmasını ve Boğazları açmasını istemiştir. Geliş amacının Türkiye'den herhangi bir talepte bulunmak olmadığını sadece Türkiye'nin silah ve askeri mühimmat ihtiyaçlarını öğrenmek niyetinde bulunduğunu söylemiştir. Cumhurbaşkanı İnönü de Türkiye'nin Ankara Paktı'na bağlı kaldığını, fakat bir ordunun yeteri kadar teçhizat ve modern silahlara sahip bulunmadan gireceği savaştan sadece yenilgi alacağını ifade ederek, İngiltere'nin Türk ordusunu mühimmat ve modern silah açısından desteklemesi durumunda Türkiye'nin de savaşa gireceğine vurgu yapmıştır. Başbakan Saracoğlu da savaştaki zaferlerin Rusya'yı emperyalist devlete dönüştürebileceğini ve bu nedenle Türkiye'nin tedbirli davranması gerektiğini söylemiştir. Bu konuda Churchill, dünyada barışı ve güvenliği sağlayacak güçlü bir uluslararası birliğin kurulacağından dolayı komünizmin tehlike yaratamayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Churchill, herhangi bir neden olmadan Rusya'nın bir saldırıda bulunması halinde, bütün uluslararası kuruluşların Türkiye'yi savunacağını, savaş sonrası dönemde sadece Türkiye ile ilgili değil tüm Avrupa'yla ilgili daha da sağlam güvencelerin olması gerektiğini belirtmiştir. Yine Churchill, Rusya'nın Almanya'yı taklit etmesi durumunda ona karşı birleşeceklerini ve bunu hiç çekinmeden Stalin'e de söyleyeceğini ifade etmiştir. İngiliz Başbakanı Churchill bütün çabalarına rağmen Türkiye'yi savaşa girme konusunda ikna edemedi. Bunun sebepleri arasında Türk siyasi çevrelerinin Sovyetlere güvenmemesi, Almanya'nın yenilgisi ile Sovyetler Birliği'nin Avrupa'ya hâkim olacağı, Türk ordusunun gereken silah ve mühimmatla teçhiz edilmemesi yer almaktadır (Hasanlı 2011b: 90-91). Adana'da görüşmeler sona erdiği zaman herhangi bir askeri anlaşma yapılmamış ve 2 Şubat 1943 tarihinde Stalingrad'da Mareşal von Paulus'un 6. Ordusu Sovyetler Birliği'ne teslim olmuştur (Gürün 1999: 249). Böylece Doğuda verilen ve yaklaşık iki buçuk yıl süren savaşın galibi Sovyetler Birliği olmuştur. Bu galibiyetle birlikte Churchill de İnönü'nün Türkiye'nin tarafsızlığı konusundaki tutumuna katılmak zorunda kalmıştır. 2 Şubat'ta yaptığı açıklamayla Churchill, Türkiye'nin tarafsızlığının Türkiye ve müttefiklerinin çıkarlarını karşıladığını ve Büyük Britanya'nın bu konumu kabul ettiğini söylemiştir (Hasanlı 2011a: 26).

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sürecinde bitaraflık politikası izleyen Türkiye hem Mihver hem de Müttefik devletlerle dostluk anlaşmaları imzalayarak savaş dışı kalma pozisyonunu sürdürme gayreti içerisinde olmuştur. Bununla birlikte savaşın seyrine bağlı olarak hem Mihver hem de Müttefik devletlerin zaman zaman Türkiye'den yanlarında durma pozisyonunu daha net göstermesini istedikleri görülmektedir. Bu isteğin hem Almanya hem de Rusya tarafından en belirgin biçimde ortaya çıktığı dönem savaşın önemli kırılma evrelerinden biri olan Stalingrad Savaşı zamanıdır. Söz konusu zamanlarda bilhassa Boğazlar mevzusu üzerinden her iki ülkenin de Türkiye'ye yönelik propaganda faaliyetlerinin artırdığı; Türkiye'nin de bu faaliyetlere dair takındığı tavır ve söylemlerinde savaşın seyrine göre farklılıklar sergilediği anlaşılmaktadır.

Boğazlara dair istekler üzerinde Türkiye'nin verdiği tepkilerdeki farklılık özellikle Stalingrad Savaşı'nın başlangıcında Hitler'in Boğazlara dair Sovyet Rusya'nın emperyal arzularını açığa vurduğu dönem ile İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in Moskova'da gerçekleştirdiği görüşmeler özelinde belirginleşmektedir. Hitler'in Stalingrad Savaşı'nın hemen başında Molotov'un Berlin ve Moskova'da Boğazlarla ilgili taleplerini açığa

vurması ile Türk basını bu ifşaatı doğru kabul ederek yorumlamış ve anti-Sovyet yorumlarla meseleyi değerlendirerek Sovyetler Birliği'nin Çarların rüyasını diriltmek niyetini sert bir dille eleştirmiştir. Türkiye, Alman propagandasının Çarlık rüyasıyla beslenen bir Sovyet Rusya ortaya koymasının yanı sıra müttefiki İngiltere'nin Alman-Rus savaşında Rusya'yı desteklemesini de tedirginlik içerisinde takip etmiştir.

10 Ağustos 1941 notasıyla hem İngiltere hem de Sovyet Rusya Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini dolayısıyla Türkiye aleyhine bir anlaşmaya varmadıklarına açıklık getirerek Alman propagandasının sesini kesmek istemiştir. Bitaraf politikasını koruyan Türkiye ise Boğazların kendi hâkimiyetinde bulunması sayesinde hem hükümranlık haklarına sahip çıkmış hem Orta Doğu bölgesinin bir savaş tehlikesine bürünmesini engellemiştir. İkinci Dünya Savaşı başladığı andan itibaren coğrafi vaziyeti nedeniyle savaşta önemli rol sergilemeye müsait bulunan Türkiye üzerinde bazen gizli bazen açıktan propaganda gürültüleri devam etmiştir.

Stalingrad Savaşı etrafında da Boğazlar üzerine hem Alman hem de Sovyet Rusya kaynaklı propagandalar söz konusudur. Savaş ortamında güç dengesinin değişimine paralel biçimde zaten var olan Sovyet çekincesini uyandırarak Türkiye'nin Sovyetlere kuşkuyla bakmasını isteyen bir Almanya'nın yanı sıra; Almanların Balkanlarda tahşidat yaptığı söylemleriyle Türkiye'yi kendi safında savaşa dâhil ederek yükünü hafifletmek isteyen bir Rusya karşımıza çıkmaktadır. Her iki ülkeyle de bitaraf kalmakta ısrarcı bulunan Türkiye ise kendi bitaraflığını bozacak tarzda propagandaların çıkarılmasından yana rahatsızlığını ortaya koymaya özen göstermekte ve basın aracılığıyla aksiyonlara girişmektedir.

Almanların Türkiye aleyhine Trakya sınırında askeri hazırlıklar içerisinde bulunduğuna dair Sovyet propagandası üzerine Türk-Alman müşterek tebliği yayınlanmıştır. Türkiye ortak tebliğ vasıtasıyla propagandalar etrafında harbe dâhil olmayacağını sadece hak ve menfaatlerini müdafaa amacıyla savaşa girebileceğinin altını basını vasıtasıyla kamuoyuna lanse etmiştir. Ne var ki Türkiye Almanya ile olduğu kadar Sovyet Rusya ve dolayısıyla onunla birlikte Nazizm'e karşı ortak mücadele veren müttefiki İngiltere ile dost yaşamak arzusunda bulunduğu için kaynağı fark etmez çıkarılan propagandalardan da oldukça rahatsızdır.

Stalingrad Savaşı'nın ilerleyen aşamasında Moskova'da yenilgi alan Almanya, İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in Moskova'da gerçekleştirdiği ziyareti; Boğazların Rusya'ya ücretsiz bir hediye olarak sunulduğuna dair fısıltılarla kamuoyunun dikkatine sunmuştur. Boğazlar üzerindeki Alman propagandasını bu kez Türkiye ciddiye almamıştır. Görülmektedir ki bir bakıma Stalingrad Savaşı'nın başında Boğazlar hakkındaki Hitler'in beyanatını propaganda olarak nitelemeyip ağır dille eleştiren Türk basını bu kez Eden'in Moskova ziyareti üzerine gerçekleştirdiği yayınları Alman propagandası olarak kabul etmiştir.

Buradan anlaşılmaktadır ki Türkiye birbirine denk iki düşmanın karşı karşıya geldiği Stalingrad Savaşı'nın uzun soluklu olacağını ve dolayısıyla hem Almanya'nın hem de Sovyet Rusya'nın yıpranacağını beklediği için mezkûr savaşın başında Sovyet Rusya'yı Çarlık Rusya'sıyla eşdeğer niteleyerek eleştirmiştir. Güç dengesinin değişmesine paralel olarak bu kez Boğazlar üzerindeki Alman söylemlerini sadece propaganda biçiminde değerlendirerek kuzey komşusunun kendi toprakları üzerinde fena bir niyet beslemediğini ortaya koymuştur. Nitekim Aralık 1941'de Almanya Sovyet Rusya karşısında yenilgi almış

ve Müttefikler lehine ABD savaşa dâhil olmuştur. Gelişmelerin Müttefikler lehine çevrilmesi Türk siyasi çevresinde, Müttefiklerin savaşın galibi olacağı yönündeki tereddütleri ortadan kaldırmıştır. Olayların bu şekle bürünmesi Türkiye'nin tarafsızlığının önemini daha da artırdığı gibi Almanya tarafında savaşa katılma ihtimalini de sıfıra indirmiştir. Ancak diğer taraftan Türkiye coğrafi konumu itibariyle bu kez Sovyetler Birliği'ne yeni bir yardım yolu açılmasında- ikinci cephe- Müttefikler nazarında önemli bir ülke biçiminde zikredilecek ve bu yönde çeşitli kanallar yoluyla savaşın içine çekilmek istenecektir. Buradan anlaşılmaktadır ki, Stalingrad Savaşı'nın birbirine denk iki düşmanın karşılaşması neticesinde uzun soluklu olacağına dair inanç taşıyan Türk karar alıcılar, Almanların 1941 Aralık'ta Moskova'da yenilgi almasıyla güçlenen kuzey komşuna yönelik Alman propagandasına karşı bu kez sessiz kalacaktır. Fark edileceği üzere Türkiye, güç dengesinin değişimine paralel olarak kendi topraklarına yönelik propagandaları farklı bakış açılarıyla yorumlamıştır.

Kaynaklar

Resmi Yayınlar

Records of the House of Commons (Avam Kamarası Zabıtları);

HC (House of Commons) Deb (Debate) 24 June 1941 (The Full Date) vol (volume) 372 c. (Column) 975.

HC Deb 24 June 1941 vol 372 c976.

HC Deb 24 June 1941, vol 372 c983.

HC Deb 24 June 1941 vol 372 c985.

HC Deb 06 August 1941 vol 373 c2041.

HC Deb 09 September 1941 vol 374 c106.

HC Deb 08 January 1942 vol 377 c173

HC Deb 08 January 1942 vol 377 c174.

HL (House of Lords) Deb 12 November 1941 vol 121 c7

HL Deb 12 November 1941 vol 121 c8.

Süreli Yayınlar (Gazeteler)

Akşam, Cumhuriyet, Tan, The Times, Ulus, Vakit, Yeni Sabah.

Kitap ve Makaleler

Aydın, M. (2014). "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", *Türk Dış Politikası*, C. 1. (ed. B. Oran) İstanbul: İletişim Yayınları. 399-479.

Antony Beevor, A. (1999). *Stalingrad*. Penguin Books.

Bilge, S. (1992). *Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*. Ankara. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Deringil, S. (2014). *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gürün, K. (1999). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara. TTK Yayınları.

Hasanlı, C. (2011a). *Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War, 1945–1953*. Lexington Books.

Hasanlı, C. (2011b). *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk Sovyet İlişkileri (1939-1953)*. (Çev: Ali Asker). Ankara. Bilgi Yayınevi.

Özden, H. (2013). "The Diplomatic Maneuvers of Turkey in World War II". *Karadeniz Araştırmaları*. 37. 91-110.

Sadak, N. (1948-1949). "Turkey Faces The Soviets". *Foreign Affairs*. 27. 449-461.

Semiz, Y. Akgün, B. (2007). "Dosluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri". *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 7. 14. 239-270.

VanderLippe, John M. (2005). *The Politics of Turkish Democracy : Ismet Inonu and the Formation of the Multi-Party System, 1938-1950*. State University of New York Press.

Weisband E. (2000). *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası I*. (Çev: M. Ali Kayabal). Cumhuriyet.

Süreli Yayın Makaleleri

(9 Ekim 1941). "Tam Vaktinde Neşredilen Müşterek Tebliğ". *Tasvir-i Efkâr*.

Atay, F. R. (23 Haziran 1941). "Almanya ile Sovyetler Birliği Arasında Harp". *Ulus*.

Atay, F. R. (14 Ağustos 1941). "İngiliz-Sovyet Notaları Etrafında". *Ulus*.

Atay, F. R. (9 Ekim 1941). "Müşterek Alman-Türk Tebliği". *Ulus*.

Benice, Etem İ. (9 Ekim 1941). "Türk-Alman Tebliğinin Manası". *Son Telgraf*.
Coşar, Hüseyin S. (18 Eylül 1941). "İnsanca Bir Bitaraflık". *Ulus*.
Daver, A. (23 Haziran 1941). "Almanya ve Sovyet Harbi". *İkdam*.
Daver, A. (29 Haziran 1941). "Nihayet Tekzip Edebildiler". *İkdam*.
Daver, A. (9 Ekim 1941). "Türk-Alman Münasebetleri". *İkdam*.
Daver, A. (24 Haziran 1941). "Türkiye'nin Bitaraflık Kararında Tam Bir İsabet Vardır". *İkdam.*
Nadi, N. (10 Ocak 1942). "Moskova Görüşmelerinde Türkiye". *Cumhuriyet*.
Nadi, Y. (23 Haziran 1941). "Alman-Rus Harbi". *Cumhuriyet*.
Nadi, Y. (12 Kasım 1941). "Türkiye Ne Yapacak?". *Cumhuriyet*.
Sadak, N. (24 Haziran 1941). "Führerin İfşa Ettiği Hakikatler Sovyetlerin Politikası Bakımından Hayret Uyandırıcıdır". *Akşam*.
Sadak, N. (23 Haziran 1941). "Hem Askeri Bakımdan Hem Neticeleri İtibariyle Avrupa'nın En Büyük Kara Harbi Karşısındayız". *Akşam*.
Sadak, N. (14 Ağustos 1941). "İngiltere ile Sovyet Rusya'nın Müşterek Notaları Etrafında". *Akşam*.
Sadak, N. (11 Ocak 1942). "Moskova Görüşmelerinde Türkiye Bahsi ve M. Eden'in Nutku Dolayısıyla". *Akşam*.
Sadak, N. (15 Ağustos 1941). "Türkiye, Kimseden Ne Garanti İster Ne De Böyle Bir Şeyi Kabul Eder". *Akşam*.
Sadak, N. (9 Ekim 1941). "Türkiye-Almanya Dostluğu Türkiye'nin Bitaraflık Siyasetine Dayanıyor". *Akşam*.
Sertel, M. Z. (3 Eylül 1941). "A. Sterling'in Hayal Ettiği Tehlike", *Tan*.
Sertel, M. Z. (26 Ağustos 1941). "Atlantik Mülakatı Hakkında Churchill'in İzahatı". *Tan*.
Sertel, M. Z. (11 Ağustos 1941). "Balkan Harbinden Evvelki Vaziyeti Hatırlatan Dedikodular". *Tan*.
Sertel, M. Z. (9 Ağustos 1941). "Bu Propagandaya Artık Nihayet Verilmesini İstiyoruz". *Tan*.
Sertel, M. Z. (14 Eylül 1941). "Bulgaristan'daki Hazırlıkların Hedefi Nedir?". *Tan*.
Sertel, M. Z. (27 Haziran 1941). "Demokrasilerin Sovyetlerle Birleşmelerinin Sebep ve Manası". *Tan*.
Sertel, M. Z. (10 Ocak 1942). "İngiliz Avam Kamarasında Aydınlatılan Meseleler". *Tan*.
Sertel, M. Z. (27 Ağustos 1941). "İngiltere ve Sovyetler İran'a Niçin Girdiler?". *Tan*.
Sertel, M. Z. (4 Eylül 1941). "Kundakçı Gazeteciler". *Tan*.
Sertel, M. Z. (23 Haziran 1941). "Sovyetlerle Almanlar Harp Halinde". *Tan*.
Sertel, M. Z. (10 Ekim 1941). "Türk-Alman Müşterek Deklarasyonu". *Tan*.
Us, A. (25 Haziran 1941). "Boğazlar Meselesi". *Vakit*. 1.
Us, A. (14 Ağustos 1941). "İngiliz-Rus Beyannamesinin Manası". *Vakit*.
Us, A. (9 Ekim 1941). "Türk-Alman Dostluğunun Teyidi". *Vakit*.
Yalçın, Hüseyin C. (8 Ağustos 1941). "İzahat". *Yeni Sabah*.
Yalçın, Hüseyin C. (10 Ekim 1941). "Muhtelif Propaganda Karşısında". *Yeni Sabah*.
Yalçın, Hüseyin C. (4 Ocak 1942). "Propaganda Faaliyetleri". *Yeni Sabah*.
Yalçın, Hüseyin C. (26 Haziran 1941). "Alman-Rus Harbinde Türk Bitaraflığı". *Yeni Sabah*.
Yalçın, Hüseyin C. (14 Ağustos 1941). "Türkiye Hakkında Yeni Dostluk Tezahürleri". *Yeni Sabah*.